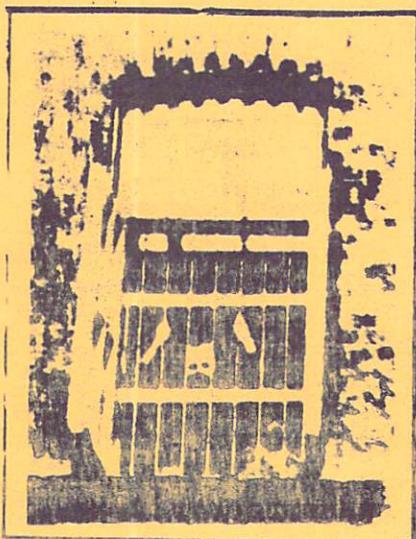

АСКОЛЬД

ЗА ГРАТАМИ

(ІЗ ПЕРЕЖИТЬ УКРАЇНСЬКОГО РЕВОЛЮШНІРА)

ВИШКІЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ Ю ОУН

ВИДАННЯ РЕФЕРЕНТУРИ ЮНАЦТВА ГП ОУН

1981 Р.

До Вашого користування у виховній праці з Юнацтвом пересилається цей збірник, в якому є дві частини споминів члена ОУН д. Аскольда з його тюремних переживань й організованої ним дії - акції спротиву насилі польської окупаційної влади. В спомині є зібраний багатий досвід, і хоч, правда, він зображує дійсність українського в "язня в польській тюрмі, то методи слідства і нагляду в тюрях над в "язнями мало чим різняться будь-то під польською, мадярською, чеською, румунською чи московською займанщиками. Досвід з побуту в тюрмі під одною займанщикою, придається і стає в пригоді, коли попасті до тюрми під іншим окупантом.

На вступі автор спомину добре схарактеризував проблематику нерозривної пов'язаності в ситуації: - окупант - визвольна боротьба; переслідування - спротив; тюрма - боротьба і нескореність духу. Прочитавши лише вступ до першої частини спомину Ви зрозумієте чому цей збірник споминів рекомендується як вишкільний матеріял для Юнацтва ОУН.

Кожний член революційної організації мусить бути приготований до того, що він не уникне тюрми. ОУН є революційною організацією. Тому кожний член ОУН мусить мати практичне знання методів слідства й умовин життя в тюрмі, щоб легко не заломлюватися, як також мусить запізнатися з філософією тюремного буття в процесі визвольної боротьби. Ось, як це чітко ілюструє нам д. Аскольд в наступних уступах витягів із вступу до його спомину:

"Тюрми, табори, тортури, розстріли, шибениці, потайні вбивства, голод - ось чим встелений шлях окупантів.

Так мусить бути, доки чобіт окупанта топче українську землю, доки всі українці не стануть до бою, доки славу давніх русичів не привернуть.

На українських землях іде боротьба на життя і смерть. Тут немає пробачення. Або-або! Боротьба і її невідривна частина тюрма — стали вже насущним хлібом українського народу і будуть так довго, доки він не здобуде своєї державності. Немає тюрми на українських землях, якої не "відвідали б" українські революціонери.

Тюрма вже стала синонімом української дійсності, змагань, боротьби. В ній - найкращі сини українського народу. Там кожна п"ядь землі, кожна понура келія чи глухий, кромішньою темрявою оповитий льох - зрошені нашою кров"ю, начинені незбагненими думами про волю і прагнення до волі.

Віддаємо життя чи йдемо в тюрму не тому, що не любимо життя й свободи, - ні! Ми найбільші любителі життя й волі, але життя вільного. Ідею і честь ставимо вище понад наше особисте життя і воля. І хоч ми з глибини душі, як вільні люди, ненавидимо тюрму, - в ній нас найбільше. Але й у тюрмі ми не раби, хоч фізично без-

боронні, в ній ми люди вільні, вільні духом, хоч і замкнені в клітках. Ні ідеї, ні чести нашої там не дасмо зневажати, і хоч брягчат кайдани на ногах чи руках, то духом ми вільні й непоборні. В нас незламна свідомість і ідейна відвага стати на про із дійсністю, нам ворожою. Ми не мученики! Ми не пасивні фанатики! Ми не поклонники смерті Сенеки, що на наказ блазня, Нерона, вчинив собі смерть, ми не пересичені "життям", навпаки - хагуче спрагнені життя, але вільного. Ми вірні в живому житті словам, що вириті в серці кожного з нас: "Змислом цілого моого буття, є й буде: Україна вільна, Україна соборна, Україна без хлопа й пана. Я вірю у перемогу, я вірю так сильно, що можу вмерти. З того шляху мене не заверне ніхто, ні тортури, ні пекло тюрем, ані смерть". Або могутнє слово Бандери: "Наша ідея в нашому понятті - така велика, що не одиниці, не сотні, а коли йде про її реалізацію, то й мільйони жертв треба посвятити".

Даремно, окупанти не затріумфують! Вони нас не вбили й не вб'ють. Ми живемо і в тюрмах. Наш полум'яний вогонь не зотлів, живе і б'ється наше невгласне й непоборне серце. Ні зневіри, ні нарікання, ні жалів у нас немає! Ми сильні вірою й ідеєю, ними перемагаємо ворога. Не здаємося! І не нарікаємо на пекло, в якому живемо, воно на те, щоб його перемогти. Коли й згадуємо про страхіття, то тільки тому, щоб дати доказ про силу ідеї, яка робить нас непоборними, щоб показати, яку силу являє собою ОУН, коли таких засобів ворог уживає в боротьбі з нею. Це не самохвалиба, а незаперечний доказ, що наша боротьба не припиняється навіть у тюрмі, хоч ворог намагається усіма засобами винищувати український провідний елемент, сподіваючись, що таким способом відхилить момент остаточного бою. Та він прийде, бо як не можна відхилити дня, що мусить прийти після ночі, так не можна відхилити і його. Даремні зусилля! Не поможуть ворогові ні шибениці, ні тюреми!!!.

ж ж ж

Як вишкільний матеріал належить включити цей збірник спогаду до виховної програми сходин Юнацтва ОУН. Молоді виховники, користуючись збірником повинні насамперед піднайти людину, яка знає польську мову, щоб перетлумачила польські звороти, які є в тексті, на українську мову, бо інакше ані він, ні юнацтво його звена не зрозуміють того нахабно-вульгарного відношення польських поліційних чинників до українських політичних в"язнів, ні розвитку між ними непримиримих конфліктів.

З дружнім привітом,

Слава Україні - Героям Слава !

М. п. 15. 5. 1981 р.

Я. Богослов
Референт МЖ ГД

ЗА ГРАТАМИ

/З переживань українського націоналіста-революціонера, в "язня польської тюрми"/

I ЧАСТИНА

ТЮРМА - СИМВОЛ НЕПОБОРНОСТИ ДУХУ

Тюрма вже стала синонімом української дійсності, змагань, боротьби. В ній - найкращі сини українського народу. Там кожна п"ядь землі, кожна понура келія чи глухий, кромішною темрявою оповитий льох - зрошені нашою кров"ю, начинені незагненими думами про волю і прагнення до волі.

Скільки матерів по всій Соборній Україні лине сьогодні думкою поза ті сірі, тюремні мури? Там син або донька, чи живуть іще? Чи розлучені назавжди або на довгі-довгі роки? Не одна мати ще чус голосного сина, коли востаннє бачилися з ним крізь тюремну решітку, а завтра вже його не буде. Тільки тінь шибениці, що лягла над українською землею, нагадувала їй любого сина і його безсмертні слова: "Не плачте, мамо, будьте горді, що ваш син не вмирас тихо й поволі дома, на соломі... Не плачте, мамо, щоб ляж не сміявся"/сл. п. Павло Голоянд/.

Або син другої страдниці матері-українки/а скільки їх!/ - він був на слідстві, сподівалася, що вийде на волю. А віддали їй домовину з трупом замордованого сина. Казали... помер на сухоті. Він же був таким свіжим, здоровим, веселим, коли прощався з нею і потішав: "Це випадково мене арештували". Ніхто не сказав матері, що її сина-одинака тримали в карцері, в холоді й голоді, і він занедужав на горло. Ніхто не сказав їй, що коли він, важко хворий, мовчав на допитах ляцької поліційної банди, то йому довгі дні й ночі не давали примружити й ока, що йому, хворому, коли вже не міг проковтнути й ложки води, давали твердий в "язничний хліб, який важко і здоровому їсти; про довгу дев"ятиденну голодівку виснажено-го в "язня" ніхто на "світі" не чув. Все таємницею окутане. І коли прийшли "наглі" сухоти до глибокої, невилікуваної в тюрмі рані від револьверової кулі, - то й тоді ніхто не заінтересувався його здоров"ям. Він місяцями не бачив із своєї келії-одиночки соняшного світла, не вдихав і свіжого повітря, тому мусіла прийти смерть, так хотіли кати. Мати дісталася синього трупа. Тисячі українських селян віддали йому свій останній поклін над високою могилою, що стоїть край села, сторожена мов око в голові нашими селянськими хлопцями. Ще добре, що бодай неживого oddали: ні Дмитра, ні Павла, ні Старика, ні Березинського мощів матері не бачили, а то й не знали довго, де їх похоронили; а коли довідалися, то недолюдки вкрали їх із тих могил і збезчестили.

Або ось лист в "язня, сестра якого не мала відваги передати його матері. Він писав: "Я рішуче забороняю вам і прошу - не брати мені оборонця. Я буду боронити Ідею, а не себе, навіть тоді,

коли б мені прийшлося одержати..." Не кінчив, щоб матері ще болючіше не було... "Коли б ви проти моєї волі взяли його, то одним своїм словом я це перекреслю. Я не буду боронитись, - якби мав оборонця, то він мусів би уможливити мені якнайспішніше боронити Ідею, а не себе".

Чи такі слова як О. Мащака: "Україна для мене така свята, що не тільки жити, а й умерти для неї замало", - не розкривають усієї глибини великої душі революціонерів? Або заява Д. Данилишина: "Я знаю, що мене жде, і смерти не боюся, тільки мені жаль, що вже більше не зможу працювати для Неньки-України".

Вільною, гордою й непоборною була душа в"язня. І тоді, коли тижнями в кромішній тьмі перебував, коли довгі-довгі ночі й дні проводив без хвилинки сну, під наглядом ляцьких посіпак, цілий опухлий, із жахливими болями, не промовивши ні слова, коли від кайданів із його рук стікала кров, - було чути ляцький голос: "Он сен съмес, он кпі собє з нас".

А коли Великодні дзвони звіщали українській землі, що "Христос Воскрес", - біля грат стояла німа постать в"язня, ніхто не бачив ані здригання його уст, ані зітхання не чув, хоч душа його з усіх сил рвалась у світ. Тільки твердість і невгнутість малювались на його кам'яному обличчі.

І так само було тоді, коли із в"язничної каплиці лунав спів єзуїтської перфідної зграї "побожних" посіпак і їх прислужників - пузатих ксьондзів - "о мілосьці блізьнєго", а з-під підлоги престола, де в глуху ніч в"язні чули крик катованих людей і брязкіт кайданів, тепер до них долітав, немов із гробу, спів їхнього друга:

"А як нам умерти прийдеться
По сірих казармах - тюрмах,
То месник новий підніметься
На наших зболілих кістках".

А ось інша жива картина: Зелені Свята. Нагорі, в каплиці, "мша свята", співають "о мілосьці і мілосердзю" і "Боже цось Польскев", а в її підземеллі/копулисті середньовічне склепіння/ - вонючий льох, бетон, вода на ньому, кромішна тьма... Там в"язень. Кусок хліба, кварта води, зимно, але чути його спів: "Не пора", "Ще не вмерла", "Як нам умерти прийдеться", "Родились ми" ... Раптом вереск вартових: "Мільчець, к-ви с-не, бо кайдани на ногі!"

На українських землях іде боротьба на життя і смерть. Тут немає пробачення. Або-або. Боротьба і її невідривна частина тюрма - стали вже насущним хлібом українського народу і будуть так довго, доки він не здобуде своєї державності. Немає тюрми на українських землях, якої не "відвідали б" українські революціонери. Мабуть, не багато таких тюрем і в цілій Польщі.

Віддаємо життя чи йдемо в тюрму не тому, що не любимо життя й свободи, - ні! Ми найбільші любителі життя й волі, але життя вільнного. Ідею і честь ставимо вище понад наше особисте життя і волю. І хоч ми з глибини душі, як вільні люди, ненавидимо тюрму, - в ній нас найбільше. Але й у тюрмі ми не раби, хоч фізично безборонні, в ній ми люди вільні, вільні духом, хоч і замкнені в

в клітках. Ні ідеї, ні чести нашої там не дасмо зневажати, і хоч бряжчать кайдани на ногах чи руках, то духом ми вільні й непоборні. В нас незламна свідомість і ідейна відвага стати на про із дійсністю, нам ворожою. Ми не мученики! Ми не пасивні фанатики! Ми не поклонники смерті Сенеки, що на наказ блазня, Нерона, вчинив собі смерть, ми не пересичені "життям", навпаки - жагуче спрагнені життя, але вільного. Ми вірні в живому житті словам, що вириті в серці кожного з нас: "Змислом цілого мого буття, є й буде: Україна вільна, Україна соборна, Україна без хлопа й пана. Я вірю у перемогу, я вірю так сильно, що можу вмерти. З того шляху мене не заверне ніхто, ні тортури, ні пекло тюрем, ані смерть". Або могутнє слово Бандери: "Наша ідея в нашему понятті - така велика, що не одиниці, не сотні, а коли йде про її реалізацію, то й мільйони жертв треба посвятити".

... І з очей матері вже кануть сліози, коли колише свою дитину й співає їй пісню про Басарабову, Данилишина чи Бандеру, і бачить свого сина, свою єдину дитину, що ще в колисці, як уже позирає глибоко-глибоко з-за грат матері увічі, всміхається тужно-сумно. І зникає голова сина. Другий син уже в могилі... "Чого ти ходила на могилу?" - не скаже, не плаче скорбна мати. Завеликий біль, і гордість незламна.

Вони були найкращі! Вони за "Святую Святих" відійшли з цього світу. "Візьми ще й того, оцю останню дитину", - казала мати Отаманові. Скільки їх сьогодні це саме скаже - по всій широкій, топтаній і збещещуваній окупантським чоботом українській святій землі?! Скільки їх повторяє у молитві до Святої Матері: "Ти дала Одного, а я двох". Свята українська мати. Вона дала двох синів, а чи тільки синів? А її найлюбіші дочки? Навіть одну-одинку випущену доню вона дала на жертвник Україні.

"Іде бій затяжний, бій нерівний,
І ллється кров і падуть трупи,
І чорніють на обрію мури казамат.
І тіні шибениць лягають над святою
Любов"ю і жаждою помсти палаючою землею".

Так мусить бути, доки чобіт окупанта топче українську землю, доки всі українці не стануть до бою, доки славу давніх русичів не привернуть.

Ось знову картина: бачу й чую - мій маленький двоюрідний братчик, восьмилітній, клякає вранці й увечері і молиться "за тата й за маму", "а тепер - каже він - "Отче наш" і "Богородице Діво" за Дмитра і Василя..."/Данилишина і Біласа - ред. МЖ/.

"А ким ти хочеш бути?" - "Я хочу вмерти так, як вони", - відповідає хлопчина.

І стає перед очима образ селянського хлопчика, що питав свого батька: "Тату, чи дуже боліло, як Дмитра вішали?" Батько мовчав. Що мав відповісти синові, коли серце стискалося на згадку про Данилишина.

13-літній пастушок/М.Т./, в якого поліція знайшла летючки

ОУН, звернені до дітей у справі української школи, і заарештували його/він пас корови й читав/, заявив: "Повісьте мене, я нічого не скажу" - хоч поліцай били його, допитуючи, хто йому дав летючки. І сидів він сам у келії. Увечорі дуже плакав, бо було страшно, казав: "Я все спав із татом, а тут сам - так страшно, темно".

Або синевідські діти, що так незламно боролися за українську школу, не зважаючи на репресії поліції/їх брали й до тюрми/. В них у руках синьо-жовті прапорці й "Ще не вмерла" на устах, а десь заховані, писані до них, дітей українських, відозви непоборної ОУН: "Малі Друзі! Українські Діти! Вчіться про Україну, а не про Польщу"...

"Не скус душі живої...
Встане правда, встане воля..."

Тюрми, табори, тортури, розстріли, шибениці, потайні вбивства, голод - ось чим встелений шлях окупантів.

Даремно. Не затримують. Вони нас не вбили й не вб"ють. Ми живемо і в тюрмах. Наш полум'яний вогонь не зотлів, живе і б"ється наше невгласне й непоборне серце. Ні зневіри, ні нарікання, ні жалів у нас немає! Ми сильні вірою й ідеєю, ними перемагаємо ворога. Не здаємося! І не нарікаємо на пекло, в якому живемо, воно на те, щоб його перемогти. Коли й згадуємо про страхіття, то тільки тому, щоб дати доказ про силу ідеї, яка робить нас непоборними /у львівській тюрмі виходив підпільний орган "Непоборні" - писаний на папірцях до цигарок/, - щоб показати, яку силу являє собою ОУН, коли таких засобів ворог уживає в боротьбі з нею. Це не самохвальба, а незаперечний доказ, що наша боротьба не припиняється навіть у тюрмі, хоч ворог намагається усіма засобами винищувати український провідний елемент, сподіваючись, що таким способом відхиличити момент остаточного бою. Та він прийде, бо як не можна відхиличити дня, що мусить прийти після ночі, так не можна відхилити і його. Даремні зусилля! Не поможуть ворогові ні шибениці, ні тюрми!

Тюрма має за мету: 1/ ізолювати від української спільноти найактивніший, найідейніший державно-творчий, керівний елемент. 2/ Задовольнити жажду помсти ворога на невловних підпільниках, що одчайдушно усувають усе, що стоїть на шляху до відбудови Самостійної Соборної Української Держави. 3/ Заломити морально й ідейно керівний елемент, щоб компромітувати ідею Української Національної Революції/напр., на судових процесах/ і захитати довір"я до Організації Українських Націоналістів, до ідеї Революції в народі. 4/ Фізично винищувати провідних людей. 5/ Терором у тюрмі викликати жах серед суспільства і страх перед революційною діяльністю, за яку жде пекло тюрми.

Це плянова боротьба окупантів з українськими визвольними силами:

"Руйнували, мордували,
Церквами топили...
А тимчасом гайдамаки
Ножі освятили..."

ПОЛЬСЬКА ПОЛІЦІЯ МАЄ ГОЛОС

Була важка атмосфера. Поліція ставала на "п"яти", "хлопці" падали. Як гончі пси, метушилися поліційні конфіденти. Не можна було перейти свободно вулиці. То з-поза рогу брами кам"яниць, то з протилежних вікон у спеціально для цього піднаймлених мешканнях - сторожили таємні агенти і з допомогою далековидів обсервували наші "хати". Ніде не було спокою. Ось недавно один із наших людей висмикнувся з рук поліції, зійшов із поїзду, але вже на вулиці впав. Багато наших переходить на нелегальне життя з "лівими" або й без жодних документів; вони ніде не зголосені, скитаються з місця на місце цьковані поліцією. Вранці не знає, де наступну ніч провести, може саме цей день уже останній на "волі", а увечорі будуть кайдани на руках і ославлені допити "на Яховича". Але кожний добровільно виконував свої обов"язки, свідомо йдучи небезпеці назустріч. Репресії окупанта ще більше стали завзяття, гартували тіло і душу.

Доля не дозволила й мені довше побувати на "волі". Нас багатьох "накрили".

- Отвожиць! Поліція!

Зривається. Іду до дверей, бо за хвилину вони можуть вилетіти під ударами прикладів рушниць. А тим часом проковтує записки, зроблені вчора увечорі на папірях.

- Оддаць добровольче бронь і вишукє нелегальне жечі!

- Не маю.

Докладна ревізія, навіть дошки зривають у підлозі, але без жодного успіху.

До речі, в Академічному Домі бували ще й не такі обшуки—"ревізії"! Вночі впадає сотня-два поліцая, прикладами рушниць "відчиняють" у поодиноких кімнатах двері, іх мешканців б"ють ґумовими "палками" і в самій білизні виганяють на коридор. В кімнатах нищать усе - книжки, скрипти, особисті речі. Убрання, сінники, коци - потоптані, все на підлозі. У льокалях студентських товариств усі шафи порозбивані, урядові книги подерті, книжки з бібліотеки валяються по підлогах, студентська крамниця виглядала так, як у 1930 році під час пасифікації виглядало багато наших кооператив. Одна руїна. Так було майже під час кожного загального обшуку в Академічному Домі, що називався "огульною ревізією", зокрема в 1932-33 роках після атентату Лемика. Але я не пам"ятаю ні одного випадку, щоб будь-коли поліції пощастило знайти якісь підпільні речі в кімнаті котрогось із мешканців Академічного Дому, тому й якась індивідуальна ревізія тут була безцільна.

По ревізії поліція забрала мене з собою. Запровадила до поліційної кімнати, де списували "генералії", приймали заарештованих. Відповідаю тільки по-українськи.

- Тутай єст польська земля, мувіць по-польську!

- По-польськи говорити вмію, але не буду.

Привели двох моїх товаришів. Це саме. Я сиджу на одній із лавок, вони сіли недалеко мене. Починаємо порозуміватися: якщо вже "засипані" - відмовляємося від зізнань. Поліцай завважили мої рухи і поставили мене лицем до стіни. Врешті якась "риба" тукає: "До цель вшесткіх!"

"Обстановка" келії - голі стіни. Сумерк. Ходжу. Вирішує заперечувати навіть незначні факти, які - на перший погляд - не мають значення в моїй справі. А коли ж зорієнтується, що поліція має конкретні дані про мою діяльність, то перестану заперечувати і відмовлюся давати будь-які вияснення.

Нараз чую на коридорі брякіт і мені відразу пригадалося перше арештування/ я мав тоді 18 років/, коли я вперше почув ход лод заліза-кайданів на своїх руках... Ох, як тоді пекла шкіра на руках, як в"їдалися в кості залізні кайдани...

Недуга також не давала мені спокою. Мене забрали з ліжка хворого. Втомившись ходженням по келії, я приліг на долівку відпочивати... Раптом чую крик: "Вставаць!" Я здригнувся. Пронизливий фізичний біль перешкоджав мені встати і мене вхопили під руки поліцай й просто понесли кудись бігом. Заковують, кидають в авто. Ідемо...

Я в кімнаті слідчого судді. Всі обвинуваючи, як також знайомства з людьми, яких підозріває поліція, заперечую. Говорю по-українськи. "Сендзя не розуміє!" - "Інакше говорити не буду". - "А може пан ум"є по-російську?" - іронізує комісар поліції, - "то нех пан муві по-російську, а я піштумаче пану сендзє".

Мене відводять. Впроваджують моого друга. Він заявляє це саме. Розлючений суддя не списує навіть "генералій" і викидає його за двері, зазначивши в протоколі, що "сендзя по руску не розуміє, а подейжани освядча, же тільки по-українську бендзє зезнавал".

В нас знову/котрий уже раз?/ роблять докладний обшук, розбирають до білизни і відставляють до судової тюрми. Там ще один обшук. Забирають наш одяг і дають тюремний, подертий. Наш спротив безуспішний.

Я опинився в келії осоружних злочинців/грабіжники, торгові ці живим товаром, гвалтівники/. Їхнє відношення до мене вороже. "Ідеови вензень..." "Цо то значи?"... - підсміхаються.

- Що сталося, - запитає дехто, - що поліція так швидко пустила нас із свої рук? Відповідь зовсім проста. Польська судова тюрма це те саме, що й поліційні тюрми. Польський слідчий суддя насправді - експонент польської поліції. Він усе робить так, як вона хоче. Це не означає, що суддя, напр., з тим не згідний, бо він сам є співтворцем усіх тих метод, що їх звуть поліційними. Він уміє їх краще й доцільніше стосувати, ніж поліцай. Критерієм якості польського судді є вміти витиснути із в"язня уявні й дійсні факти його діяльності на "світі". Суд, прокуратура, поліція й в"язнична сторожа - всі ревно й однозгідно співпрацюють у моральному ломанні й фізичному знищуванні українських політичників

в "язнів. Їхні методи тотожні, різниця хіба в тому, що загально одні з них безпосередні виконавці, другі моральні, наказодавці. Але й вони деколи самі безпосередньо хапаються за "різкіші" методи. Своєї співпраці не відпекуються перед в "язнями. В одній кімнаті в тюрмі урядує суддя, а в другій поліція. Виснаженого тортурами в "язня, що вже заломаний і "сипле", зараз після списання протоколу агентами ведуть до кімнати судді, який дослівно переписує/справляючи хіба стилістично й "правничо"/ зізнання з поліційного акту й каже напівпритомному в "язневі підписати. Що більше таких "зізнань" в "язнів, то швидший аванс.

Тому факт, що в "язень уже опинився із слідчої у судовій тюрмі, зовсім його не заспокоює. Він знає, що репресії супроти нього будуть тривати так довго, як довго він буде на слідстві. Навіть рік або й більше. Змінена польська карна процедура формально "легалізує" такий стан. Так звані прокурорські "поліційні доходження" можуть тривати, на основі цієї процедури, два місяці, але у випадку потреби окружний суд може продовжити їх, що він звичайно робить. Судове слідство "законно" може тривати до шість місяців, але у випадку потреби може бути продовжене "ад інфінітум"/без кінця-краю/. Суддя під час слідства може завжди, як хоче, "викрутитися" сторонніми чинниками, себто поліційними. Коли ж в "язень заявляє, що він у судовому слідстві й поліція не може мати до нього доступу, то йому ставлять перед очі "уповноваження", що вони виступають від імені суду. А кодекс карної процедури цього не відкидає.

Всі доручення судді й поліції ревно виконують в "язничній сторожі, які додають ще й дещо із свого "досвіду". Так в "язень мусить бути готовим на все. Його чекають "одиночки", ізоляційні келії, "пости", "тверді ложа", карцери, лъхи, побої, як і взагалі "спеціальні" келії, у яких сидять рафіновані бандити, що за "добре панське слово" дозорців і подвійну страву по-бестіяльськи знущаються над нашими в "язнями.

Не один з українських політичних в "язнів сидів у келії з венерично хворими бандитами, а наших арештованих дівчат завжди дають між проституток.

Моя келія - мала, на три-четири особи, а нас - тринадцять. Три ліжка і три сінники на підлозі. Чотирьох "найзнатніших" сплять на ліжках, решта - на підлозі. Блощици "тнуть" аж до кро-ви. По тюремну "баланду" виходимо гусаком на коридор, перші - очевидно - злодії-злочинці. Брудний "баняк", "обмитий" водою під водотягом у кльозеті, брудні послугачі, що чистять ті кльозети, тепер розносять страву й наливають в "язням. Все огидне, обридливе.

У келії також сморід, тільки два маленькі віконця, двері постійно замкнені. Тут же і "кіbel' для природних потреб/звичайне бляшане відро з накриткою/.

Короткий прохід на в "язничному подвір"ї. Мої товариши розпорощені по інших келіях, далеко від моєї. Всі вони у в "язничних мундирах, навіть важко їх пізнати.

В мене є кусок графіту, який мені вдалося під час "перемундировування" відломити з олівця і заховати в черевику, щоб не знайшли під час обшуку. Папірці маю. Можна буде щось написати.

Листів на "світ" не пускають. Часописів і книжок нема. Час від часу нас випроваджують на коридор, розбирають до нага і роблять обшук.

Одного дня, перед полуднем, мене привели до комісара поліції. Він почав обвинувачувати мене за такі "злочини", яких я ніколи не вчинив, а це було доказом, що він на фальшивому сліді. Заперечую все.

За кілька днів мене викликали на конфронтацію. Не розпізнають, тому поліція каже мені передягнутися у мій власний одяг. Наказують "проходжуватися". Намагаюся змінити рухи. Успішно, двері замикають і я залишився з вартовим на коридорі. Чую: "То не тен!"

За кілька днів мене перевели до келії-одиночки. Мабуть, щось погіршилося. Пізно увечорі мене знову викликав той самий комісар. Подає мені прізвище моого товариша, що заломився на допитах, і декілька характеристичних дрібниць із його зізнань. Кажу, що не знаю цього прізвища і вперше його від комісара чую.

- Нех пан над тем дзісяй помисль!

Комісар мав правдиві інформації. Невже, товариш сипле? Я свідомий, що цю вістку він подав мені тому, щоб захитати мою рівновагу.

Хто попав у тюрму, той відразу мусів рішатися на те, що з неї не вернеться. В такім випадку всі тактичні методи поліції провалювалися. А я був рішений на все.

За два дні повторився виклик до комісара. Тепер він уже мав докладніші інформації про мене.

- Чи пан сен юж намисьліл? - питает.

- Я нічого не знаю про ці справи.

Глуха ніч. Сплю. Ралтом відчинилися двері келії. Пробуджується. Наді мною стоїть трьох: старшина в "язничної сторожі/аспірант/", підстаршина/"пшодовнік"/ і один дозорець.

- Встаць! Ідзєми!

Я вийшов на коридор тільки у білизні.

- Убраць сен!

Мій одяг був на коридорі. Одягаю на себе в "язничний мундир". Ідемо по сходах і входимо на в "язничне подвір'я". Розглядаюсь довкола. У тюрмі темно. В "язні сплять, годинник на вежі б"є дванадцять. Попід мурами ходять вартові з наладованими рушницями. Чорні щелепи тюремних вікон...

- Пшеспацерує сен пан трохен, бо так засєдзял сен на целі!
- дразнить мій слух іронічний голос комісара.

- Вночі люди сплять, а не "спацерують"! - і мене огортає злість.

- На вольносьці, але не тутай!

Іду за ним. Кімната "переслухувань", у ній згашене світло. Наближаємось. Агенти цілий час мене "заговорюють". Бачу якусь постать у вікні, що відбивається плямою на тлі темноти. Невже хтось, хто не знає мене по прізвищу, хоче розпізнати з автопсії? Провокатор чи конфідент? Мені стало соромно. Силою волі відвertaю голову... Мене з усіх боків оточили агенти і навпереміну питают про різні речі, хочуть, щоб я звернувся обличчям до вікна/там вільний простір/.

Комісар вернувся з кімнати "переслухань" до якої був непомітно зайшов, невдоволеним. Відчуваю це по тоні його голосу. "Прожід" триває далі. Комісар подає мені нові факти, намагається мене розхвилювати. Довкола нас темно, мене перснем стиснули агенти.

- Цо пан на то? - питас комісар.

- Все це брехня!

- К... м...! - чую лайку і удар... - Даць му! Он втеди бендзє мувіл!

- Гайдамака, єму тутай за добже! - відзывається другий.

- Тобе бліжай, дай му там! - заохочує перший.

- Дайце спокуй, хлопци, он сен єще намисьлі. Одпровадзіць го до целі! - глузує комісар.

Знову розраховують на наслідки нервового напруження і застрашування побоями. Пригадую собі одну сцену з моого перебування у поліційній тюрмі. Я сидів закутий на лаві в одній кімнаті, а в сусідній, крізь навмисне відхилені двері, бачив, як гумовими палицями били закутого нашого в"язня. Я чув його несамовитий крик. А ось друга картина: Під дверима моєї келії поліцаї били одного нашого селянського хлопця і я бачив як із голови йому стікала кров по лиці й очах, краплями падала на землю. Жахливий крик катованої людини... Я бачив це крізь "візитирку"/віконце в дверях келії/, яку навмисне відкрив поліцай. Найважче те, що в такій ситуації людина безсила. Один тільки вихід: відержати.

Я знов в келії. Хвилює мене атмосфера непевності, вижидання. Нараз крик: "Ой-ой-ой!" - і знову тихо. А потім із котрогось вікна тюремних келій до мене долітає тихий свист: "Коли ви вмірали, вам дзвони не грали, ніхто не заплакав за вами..." Кідаючись до вікна. Високо. Важко вилізти. Стаю на стіл і дістаюся у віконне заглиблення. Наслухую. Блимає світло,- це дозорець підглядає, чи не пилую грат. Питас, що я робив на вікні.

- Голова болить, - відповідаю. - Хочу свіжим повітрям подихати, чомусь не спиться.

- Ютро помувіми!

А пісня замовкла. Це друг давав знати, що він також тут. Дозорець пішов. Жду. Вартові, що пильнують келій, мають т. зв.

"тихолази", щоб в"язень не чув, як вони підкрадаються під "візитирку". Тиша... Раптом блисне світло й в"язня зловили "на гарячому". Тоді його у льох, закутого в кайдани кидають на бетон.

Пробую ще раз. Треба ж дати другові знак, що я також тут. Я знову на вікні й тихенько свищу: "Гей, там на горі Січ іде". Він відсвистує "Гриця". З карцерів чути крик: "Ой-ой-ой!"

Скільки нас сидить? Що знають про нас? Кого б"ють? Хто ще залишився на "волі"? Як іде праця? І знову оте "може?"... Н. М. З. - впали також. Може я був замало обережний, може, непотрібно брав інших? "Може?" і "може?"... Вічно хвилююче "може"!?

Мене знову запровадили до кімнати "переслухувань". Входжу мовчки. В кімнаті надкомісар і плеяда агентів. Комісар питав мене, чому я не привітався? Відповідаю, що добровільно сюди не прийшов, тому засади "гостинності" й доброго тону мене тут не зобов'язують. Він вимагає, щоб я подав "алібі", де був у той і той час. Рішуче заперечую мою приявність на інкримінованому місці, але відмовляюся подавати свідків, які підтвердили б мою приявність деінде. За причину подаю аргумент, що поліція заарештує і тих, що мене бачили, скаже, що вони мої спільники.

Комісар хвилюється і подає мені прізвища багатьох осіб, які об'єктивно підтверджують висунене мені обвинувачення. Відповідаю, що він бреше, зневажаю його. Комісар не витримав і кидається на мене з кулаками. Це типовий позер і комедіант, мені чомусь відавалося, що він грав ролю блазня і я розсміявся. Комісар розлютився і наказав мені стати на "бачносьць". Не хочу. "Поставіть го слов"! - До мене кинулися агенти і силою/кулаками/ поставили мене "на струнко". Доки мене тримали, виглядало, що стою так, як він хоче, але як тільки мене пустили із своїх обіймів - я знову став вільно, склавши руки. Така "забава" тривала понад дві години. Вкінці комісар закричав: "Зараз бендзєш співал"! Я відповів, що відмовляюся від будь-яких зізнань і навіть "генералій" до найбільш "невинних" протоколів не подам.

Надкомісар викликав аспіранта поліції на коридор, щось йому сказав і разом з комісаром вийшов. Я думав, що тепер будуть говорити зі мною "п"ястуковими методами". Але аспірант каже мені сідати на стілець: "Добротою" хочуть брати. Сідають довкола мене. Починають переконувати на всі лади, покликаючись на ундівсько-польську угоду, на мою матір, що живе у злиднях, якій я повинен допомогти на старість. Коли ж буду мовчати, то зігнню в тюрмі, такий ще молодий, не зазнавши навіть "розкоші життя". А далі намагаються захитати в мене довір"я до Проводу Організації, обіцяючи мені "малу кару", якщо скажу все, що знаю про ОУН. І так цілу ніч торочать.

"Все покажем, тільки дайте
Себе в руки взяти:
Як і тюрми мурувати,
Кайдани кувати,
Як їх носить, і як плести
Кнути вузловати.

Всьому навчим, тільки дайте
Взяти свої гори,
Ті останні, бо взяли вже
І поле й море!"

Переконують мене, але безуспішно. Тоді посипалися погрози. Один/розділ роль!/ спокійним голосом каже, що мене чекають побої, льох, бетон. Другий кричить, лас мене огидними, грубіянськими словами, обіцяє, що мене будуть тримати ось так без сну цілі дні й ночі.

Мовчу. Уже день. Змінюються. Згодом прийшов надкомісар. Він каже, що піду до темниці "на бетон", тоді буду "співати". А якщо мені в "тей новей цeli" не подобається, то можу зголосити, що хочу зізнавати, а тоді дадуть крашу. Відповідаю, що всі їхні заходи даремні.

Тюремна сторожа провадить мене сходами вниз.

-Длячого пан не хce зезнаваць" - питает мене відділовий на темному коридорі, що веде до "моєї келії", і відмикає двері.

Заходило вже сонце, отже моє "переслухування" тривало без перерви цілу добу.

"Смійся лютий враже,
Та не дуже, бо все гине,
Слава не поляже".

Я в моєму новому "помешканні". Темно, не видно навіть, куди рухатися. Шукаю рукою тапчана. На бетоні хлюпає болото. Дотикаю стіни. Мокра. Вдаряю головою об неї. Зимно, вогко - воняє цвіль. /А надворі гарно, соняшно й тепло/. За кілька годин я дуже перемерз, на мені тільки тонке літнє, в "язничне убрання. Мене огортає лютъ. Побачимо, хто переможе. "Пан бендзє мувіл"... - ще чую голос агента. Ніколи!

Минула ніч. Мені навіть води не дають, спочатку пити взагалі не хотілося, але згодом, після соленої страви спрага росла. На моє рішуче домагання, мені принесли воду з іржею, що смерділа немов з канала.

Минув тиждень. Моя хвороба погіршилася. Я діставав напади болів. Послугачі, що деколи, під час неуваги вартового, забіжать під мою келію, намовляють мене почати голодівку й таким способом добитися перенесення до іншої келії. Я не хотів оголошувати голодівки, бо чомусь думав, що це було б ознакою своєрідного духового занепаду, від якого я був далекий. Подруге, я здавав собі справу з того, що це в інтересі поліції нас фізично винищувати, тому відкинув думку про голодівку, яка підриває здоров'я назавжди.

"Бачносьць"! - до мене увійшов комісар в "язничної сторожі. Питає, як я почиваю себе, чи вже був "переслуханий". Здогадуюсь, до чого він зміряє. Відповідаю, що почиваю себе "добре".

- Целя пшечеж не єст така добра?

- Така добра не є, але сидіти в ній можна, щоб тільки води мені дали.

- Но-но, даць водев! /Потім я довший час і смердячої не діставав/. - А як длugo єще пан/Ов! відколи "пан"?/ ту бендзє седзець?

- Не знаю. Я тут не з власної волі.

Вийшов невдоволений. Лямпа згасла.

Я перестав орієнтуватися в днях тижня і місяця. Одного разу, ввечері,/тоді зміна служби й нічна варта перебирає в"язнів, перевіряє, чи є всі/ я почув у сусідній "кацябі" стукіт і голосну розмову в дверях. Це в"язень, покараний дисциплінарно 24-годинною "кацябою", домагався сінника і коца.

На другий день послугачі радять мені домагатися, щоб мене перенесли до сусідньої келії, бо там бетону нема, сухо./В"язня з сусідної келії вже забрали/. Я відмовився, ворога просити не буду.

Вже минув третій тиждень. Дуже важко було витримати в цьому льоху, боротися у темряві з тяжкими думками. Я вже усвідомляв собі, що дехто з моїх товаришів заломався, не відмінав тортур. Напруження думок було таке велике, що я діставав завороти голови. Були хвилини, коли хотів перервати мовчанку, щоб боронити гідність своїх друзів. Але роздумавши, прийшов до висновку, що честь рятувати можна саме мовчанкою. Мені здавалося, що кожний з тих, хто мовчить, тримає будівлю чести, яка валиться. Таке почуття, без сумніву, дуже суб"ективне, але одночасно воно стимулює. Мабуть, не кожний розуміє суб"ективізм тих, які зуміли мовчати, а одночасно осуджували/хоч також і співчували їм/ тих, які під тортурами заломилися і своїми зізнаннями обтяжили інших. Що більше, ми визнаємо за суспільством право судити всіх тих, які заломилися. Тут не можна застосувати засади, що вона немає права осуджувати слабих з-поміж нас, коли сама не дала доказів своєї незламності.

Коли хтось уявив на себе обов"язок репрезентувати народ, керувати боротьбою за здійснення його Ідеалу, той мусить бути незламним, мусить бути зразком чесноти, визнати і за іншими право критики. Коли осудом спільноти керує журба за святість, чистоту і непорочність Ідеї, то це доказ, що вона, ця спільнота, здорові. Це також доказ, що вона визнає за нами право й обов"язок берегти святість Ідеї. Тому кожний чесний українець, а навіть і ворог - мусить склонити голову перед таким духовим велетнем, як Степан Бандера: "Вам відомо, - заявив він на суді, - що я жив рік з перспективою втратити життя і я мав можливість його рятувати... Але я ніколи не переживав того, що пережив тоді, коли посылав на певну смерть Леміка, чи того, що вбив міністра"...

Можливо, що в людей, запроторених у тюрму, є деякі елементи егоцентризму, але хто живе в постійному напружені нервів, волі й мозку, хто в час пекла тюремних переживань ішов не раз на допити і рішався з них не вернутися, той знає також свою деякую вартість. А скільки тих "переслухувань"? Скільки ночей і днів? Чи є

льох, карцер, де бряжчать кайдани, свищуть гумові палиці й даво-
нять в"язанки ключів на плечах, у якому не ступила б нога україн-
ського революціонера? Чи є багато таких наших в"язнів, які під
час поліційних масакр у келіях, нібіто за "бунт", не мали розби-
тих голів чи синіх від побоїв плечей?! Чи є багато таких наших
в"язнів, над якими і під час довготривалих голодівок не знуща-
лися польські посіпаки?! І, можливо, тому вони "єгоцентрики", то-
му й нетolerантні!..

☆ ☆ ☆

Я дошкульно відчував недугу. Холод і вогкість проникали в-
весь мій організм - до костей. Ходити було неможливо, бо вдаряв
головою об стіну. Але на всі запитання слідчих агентів я відпові-
дав, що почиваю себе "добре", відкидав їхні оскарження і відмов-
лявся скласти зізнання.

Нарешті мене знову перевели до звичайної келії. Денне світло
просто приголомшило мене, закрутилася голова і я впав. Але вже
наступного дня комісар поліції знову грозив мені, що "вернусь там,
звідки прийшов". Я сидів ізольований.

Минуло кілька тижнів, перериваних конfrontаціями. Націоналі-
стів у тюрмі багато. Нас усіх силою "перемундирвали"/злочинці
мали свій власний одяг!/, суворо ізолявали від світу, без часопи-
сів і книжок. І кожен почав думати про боротьбу в обороні нашої
чести. Голодівка всіх, або якісь нові методи боротьби?! А переду-
сім треба було пов"язатися з друзями, себто - непомітно вискочити
на вікно і тоді, коли вони верталися із "проходу", сказати щось чи
запитати/нелегко було їх розпізнати, в"язничні мундири в усіх од-
накові!/. Розвідавши, що потрібно, я витягнув із черевика графіт
і написав на папірцях деякі вказівки в справі задуманої акції. Че-
кав нагоди, щоб записку передати або кинути крізь вікно. Але в той
час, коли моя увага була зосереджена на справі акції, комісар "до-
тримав слова": забрав мене з келії. В останній хвилині я ще вспів
кинути до кіля мій "грипс".

Аспірант каже, що є двох суддів, які будуть мене допитувати.
Він провадить мене до знаного вже "покою переслухувань". Спадає
мені на думку: чи не спробувати грati ролю наївного студента, що
- крім студій - нічим іншим не інтересується, себто тільки тим,
що потрібне пересічному студентові, а політично-суспільними спра-
вами цікавиться настільки, щоб знати, - як то кажуть, - що в сві-
ті діється. Дотепер мені це вдавалося і одного разу агент, який
мене допитував, сказав такому ж другому агентові: "Он же чивісьце
тим сев не інтересує. То фільозоф. Нех ідзе додому". Але тепер,
мабуть, буде важче, можна себе осмішити, якщо вже мають докази
проти мене. Тому вирішує продовжувати дотеперішню тактику - мов-
чати.

Вхodжу. В кімнаті чотирьох агентів. Кажуть сідати на стілець
без спинки/вищий, ніж звичайний, ногами не досягаю землі/. Біля
печі стоїть відро з водою. Один з агентів, що сидить напроти ме-
не, виголошує довгу нудну політичну "промову" на тему недоціль-

ності революційної діяльності ОУН" та "правильності українського становища універсально-ундівсько-радикально-паліївсько-хомишинівської політики". "Аргументи" взяті з української преси згаданих груп.

- Чи ви суддя? - питают.

По довгих крутійствах мені показали уповноваження від судді допитувати мене "в його імені". Отже, поліція. Агенти. Заявляю, що жодних зізнань не буду складати. Так зв. прокурорські "доходження" вже закінчені, тепер я в розпорядженні суду й буду зізнавати тільки перед ним. Вони покликаються на "кодекс карної процесури"/другого дня принесли мені й показали дотичну статтю/, мовляв, вони в "праві". Я обстоюю свій погляд. Агенти сміються, "обіцяють", що будуть біля мене так довго, аж почну говорити або збожеволію від безсонності. Намагаються насамперед втягнути мене в розмову, щоб я говорив на будь-які теми, які не мають нічого спільногого із слідством. Отже, хочуть, щоб я "розговорився", але я вперто відмовляюся, кажу, що я не прийшов сюди на дискусії з ними, а тільки на допити. Я тут проти своєї волі, отже мене не зобов'язують жадні засади "доброго тону", на які вони часто покликаються.

Час іде, я сиджу на високому твердому стільці. Терпнуть ноги. Хочу присунути стілець до столу, щоб опертися, - не дозволяють. Хочу встати, щоб пройтися по кімнаті, - забороняють. Стілець, як я вже згадував, такий високий, що ногами долівки не досягнеш, він стоїть далеко від стіни й столу. Ось відчинили вікно і мій стілець пересунули ближче вікна разом зі мною. Вже була холодна осінь, а я тільки в тюремному сіраку! Холод прошиває мое тіло, хвороба та кож дошкалює. Ноги терпнуть. Агенти сідають на канапу і м'які крісла, ім тепло, бо одягнені в плащі.

Говорять навпереміну, безпереривно. То просяять, то погрожують, то переконують, щоб я склав зізнання. Даремно. Нарешті один лягає спати на канапу. Опівночі прийшла зміна.

Так минула ніч. Ранок. Знову зміна. Прийшов комісар. Рапорт: "Мільчи далей".

І знову один день минув, знову минула ще одна ніч. Відчуваю сильний біль у ногах-кістках, це ж уже третя доба.

Ввечорі розмова з комісаром. Спочатку він говорить мені "пан", а закінчує криком: "Альбо бендзеш мувіл, альбо достанеш ґрузьліцев музгу і згінеш ту". І знову: "Цо пан вибера: жицє чи съмерць - бо мувіць пан мусі". Пригадую, що іх десятки, вони можуть допитувати мене 'на зміни', а я - один, не видержу. Заявляю, що зінавати не буду, хоч би прийшлося і вмерти.

Сьогодні ввечорі запалили в печі. Тепла хвиля розпливається по моєму тілі. Мене посадили біля печі. Вони знають, що тепло посилює жадобу сну. Нагло до мене підходить один із агентів і подає мою функцію і працю в Організації. Отже, вже знають. Агент пильно дивиться на мене, чи я сквилювався. А другий кричить: "Дивись, як він/себто я/ налякався!" - "Правду кажеш. Він зараз буде говорити!", - продовжує перший.

Почав говорити надкомісар, у нього репертуар слів вичерпувався лайкою. Ось він кидається на мене з кулаками й кричить, висуваючи проти мене ще одне оскарження. Агенти оточили мене як круки і вдивляються у моє обличчя: "Патш, юж сев вланя, юж блєднє. Правдев муві пан начельнік".

Я відрухово червонію. Вони використовують це, викрикують, що оскарження правдиве, що я вже перестрашився і зараз буду "співати як канарок".

Відповідаю, що червонію так змалку, просто "з привички". Їх не оскарження брехливе.

До речі, в цілому комплексі переживань в"язня така відрухова дрібничка/червоніння/ не раз розкладала в"язнів, послаблювала їхню відпорність і разом з іншими поліційними методами допитів проводила до нервового вибуху.

Над ранком, коли стало ще холодніше, мене знову посадили біля відчиненого вікна.

Так кожної наступної доби комісар двічі повторяв мені свою вимогу - негайно скласти зізнання, бо іншого виходу в мене вже нема. Він пильно прислухувався до звуку моого голосу, шукаючи в ньому познак знемоги.

Четвертої доби мої ноги опухли так, що мені важко було рухати ними в черевиках. Я витягнув із черевиків шнурівки. Ноги аж багряні.

Ввечорі прийшло ще більше агентів, між ними і "достойники". Починає говорити перший:

ОУН вже не існує, вже розгромлена. Весь її актив і головні керівники в тюрмі або в Березі Картузькій. Вона вже ніколи не відродиться. А нас "недобитків" будуть стріляти, як псів на вулицях. Натомість підготовляються "великі конcesії" для угодовецьких елементів серед українців. Отже "для добра української справи" всі ідейні українці повинні скористати з таких можливостей, щоб співтворити базу для будування української держави за Збручем, а поляки, згідно з традицією Пілсудського, українцям допоможуть. Уже є серед українців "мудрі люди", які зрозуміли це й осудили та осуджують ОУН. Агент покликається на статті Целевича, Мудрого, Кузьмовича, згадує Палієва, якого уважає за колишнього увіста, який зрозумів, що проти Росії треба йти з Польщею, чому перешкодає ОУН. Згадує статті соціалістів-радикалів із "Громадського Голосу", броштуру якогось Петришина "Руйнують чи будують?" і т. п. Обіцяє, що принесе мені цю літературу прочитати, щоб я, мавши "вільний" час, міг ще раз усе "розважити" й піти за вказівками тих українських "патріотів", зірвати з ОУН, засудити її діяльність, допомогти поліції своїми зізнаннями розкрити її таємниці. Я не повинен, мовляв, боятися, що зломлю присягу. Сумління моє буде чисте, коли такі "визначні українці" називають членів ОУН убивцями, труснями й бандитами. Наприкінці питач, чи я приймаю його пропозицію?

Відповідаю коротко: Не буду тут оцінювати політичних концеп-

цій УНО, УНДО, ФНС, УСРП, ані - ОУН, що раз повторяю, що свої зізнання дам перед судом, а не перед поліцією.

Відчуваю колючий біль у мозку, пронизливі болі в крижах, шиї і ногах. Морить сон.

Тепер говорить другий агент. Він "нав"язується" до універівської варшавської еміграції, яка має забезпечений прожиток з польського "скарбу", а одночасно працює і для України. А це означає, що можна погодити патріотизм з особистими інтересами. Бачите, - каже він, - і патріот, і посада. А університетські послі? Це саме. Яка ж ваша перспектива? Тюрма і смерть! України й так не збудуєте. Ми маємо зброю, військо, поліцію, - і частина українців із нами, універівці й всі "розумні патріоти" нам допомагають, а тим самим і Україні. Ніхто не збудував держави без чужої допомоги. Пілсудський пішов з Австрією, хоч вона була, як ви кажете, окупантом. Отже, ви можете йти тільки з нами. Коли залишите революційну роботу - все дістанете: автономію, університет, українські школи. Вас тільки горстка фанатиків-загорільців і ми знищимо вас. Отже, рятуйте себе, коли вже не можете врятувати ОУН. Що ви на це?

Мовчу, нічого не відповідаю.

Два агенти вийшли, інші залишилися. Починає третій, говорить по-українськи. Каже, що я молодий, маю вбогу матір. Вона ж чекає моєї допомоги на старість. Посилала мене до школи, все віддала, щоб вивести мене в люди. А хто я тепер? Чи не плаче в цю хвилину, в цю глуху ніч, моя мати, чи не проклинає свою й мою долю, що доведеться їй на старість жити у зліднях, а мені гнити в криміналі? А чия вина? Моя? Ні не моя, а ОУН, для якої я не повинен мати пощади, бо вона вбила мої найніжні почування - почування сина до матері. "На слізози матері, яка може тепер, у глуху ніч, плаче над вашою долею, заклинаю вас: признайтесь її видайте своїх співтоваришів - швидше побачите її і вітрете її слізози". Хитрий агент закінчив вигуком по-польськи: "Мув, чи не кохаш своєї маткі?"

Продовжує інший, вже четвертий. Ви ще не знаєте життя, його принад, - каже він. Ви ще молодий, понад двадцять років? Правда? /Я мовчу/. Чи маєте наречену? /Мовчу/. А знаєте радість і задоволення, що їх дають дівчата? Ні, ви ж не мали навіть часу думати про них! Все "робота" і "робота". Правда? Ну, але колись мусить все це скінчитися. Ви ж мусите трохи зазнати радощів життя! Але, коли? Якщо будете далі вперто мовчати, то звідси не вийдете, зігністе, або ще під час допитів збожеволієте. Ох, як ви хочете спати! Ледве сидите. Ми ж від вас нічого злого не вимагаємо, хочемо знати тільки правду. Скажіть, хто і що робив в ОУН? Якщо мали відвагу давати доручення іншим, бунтувати їх, то мусите мати відвагу і тепер перед нами - сказати правду. Як "богатер, то богатер"! Ви ж навіть не мусите своїх товаришів видавати, але скажіть про себе і підете спати. "Богатер, мільчи? Мув! Тхух!" - і брудна польська лайка.

З дошкульним болем ніг, що звисали в повітрі, крижей, шиї, шпиганням у мозку, з невимовним прагненням заснути, мокрий від води, якою час від часу мене обливали, з неймовірним напруженням нервів - я зустрів світанок. Мене знову посадили біля відчиненого

вікна, а "втомлений агент поклався спати на канапу.

Тепер заговорив п"ятирік агент, "по-батьківськи" чистою українською мовою: Любов до ближнього диктує мені, старому, досвідченому, вас повчити. Говорю до вас не як службовець поліції - забудьте на хвилину, хто я, бо перш за все я людина, що бажає вам добра. Ми ж усі люди! Я християнин і ви християнин. Обидва віrimo в одного Бога. Клянуся на всі святощі, на мою щасливу смерть, на життя моїх дітей, що говорю до вас як приятель, який бажає вам тільки добра. Адже я також боровся за Польщу, знаю, що означає любов до батьківщини. Розумію ваш ідеалізм. Але, як старий, уже над гробом, чоловік знаю, що такі методи боротьби, як ваши, зайві, навіть шкідливі. Ви ж ідете в тюрми, на шибеницю, а України як нема, так і не буде. Отже, пошо це? Шкода найкращих, молодих літ! Пробачте, заговорився старий, а ви напевно голодні, бо ту "саламаху", яку вам дають у в"язниці, то й здоровому важко їсти, а ви ж хворі. Ось беріть булку з маслом і яблуко, будемо їсти разом. Але не спіть, треба ж зізнавати! /Я мовчу, нічого не беру/. Не хочете булки, яблука? "То ти ігноруєш мене, уженденника паньстрового, ктури сен поніжа, дзельонц сен з вензьнєм хлєбем!?" - верещить уже по-польськи на цілу кімнату. - Вставай, мувти з нім!" - і будить агента, що спав на канапі.

Він устав, розлючений, що йому перервали сон, говорить різко й брутально:

- Ціла ваша організація - то банда убивців, батярів, дегенератів, що любуються в мордах чужих і своїх. Робите "те ваше екси", - а де гроші? Пропиваєте й "пробатяровуєте". Посилаєте людей на смерть, а гроші берете собі на батярку. Так!? Якщо не правда, то скажи, де ті гроші? "Мільчиш, не маш одвагі запечиць, бо так било". А ваши дівчата? - Проститутки! Нібито організаційні зустрічі, а насправді ті ваши "хати" - публічні доми/він ужив тривіального окреслення/. А ваша зустріч в цій "хаті" з Н.? - нібито організаційна, а насправді найогидніша зустріч під покриттям нібито великої справи. І ми докажемо це на судовій розправі. Ти знаєш, що ми поставимо таких свідків, які будуть свідчити, що все на власні очі бачили, отже так, як їм скажемо. Правда чи неправда - слухність завжди буде наша! - кричить мені над ухом. "Ти то веш!" Як хочеш рятувати свою особисту честь і честь дівчини, якщо ти джентлемен, скажи про зміст вашої розмови, які інструкції ти давав. Тоді врятуєш честь не тільки власну, але й дівчини і організації. "Цосьце спісковалі?" - ставить, як холодне лезо меча до шиї, різкий запит?

Нерви напружаються. Живіше б"ється серце. Чи можуть вони піти й на таку підлість? Залізна логіка каже, що вони завжди, в кожній ситуації пішли б, якби могли, якби їм хтось повірив, що українські революціонери - це злочинці й розпусники...

Тому дивлюся спокійно, навіть байдуже у вічі напасникові, що чигає на мое заломання. На подвір'ї вже чути рух. В"язні-робітники замітили і здалека позирали на "моє" вікно. Його примкнули.

Прийшла зміна. І знову говорили й говорили безперервно. Оскаржували, що ми працювали за гроші в "користь чужих держав", що були

"платними агентами", заявляли, що на розправі "докажуть" все це свідками і скомпромітують ОУН та ії провідників.

Минають година за годиною, день за днем, ніч за ніччю. Постійне, незмінне, настирливе намагання комісара добитися від мене зізнання стало вже стереотипне, але й не менше загрозливе.

Я пухну. Шпигання в мізку міцнішає. Ціле тіло болить. То зимно, то гаряче, бо в день сиджу біля вікна, а ввечорі біля печі. Штовхають, обливають холодною водою. Цілий мокрий.

На п'яту добу вимагаю від "пшодовника" в "язничної сторожі/він випадково зайшов подивитися, як "тен українєць сен тшима"/, щоб запровадив мене до в"язничного лікаря. "Добже, добже!" - підсміхається до нього агент.

Увечері прибіг до мене якийсь, дотепер незнаний мені агент. Він поздоровляє мене, навіть подає руку: "Як сен пан ма, пане Н./подав мое здрібніле ім"я/, - ну, мувіми цось? Ніц? Длячого пан не хце подаць мі ренкі?" Намагається здобути від мене прихильність і довір"я до нього, щоб почати зі мною будь-яку розмову. Даю йому коротку відповідь: "Не знаю, чи перед хвилиною ця ваша рука, яку подаєте мені, не била котогось із моїх товаришів". Проковтнув мою відповідь мовчки, тільки додав, що навіть Н./подав прізвище моого зверхника/ признався, очевидно, никого не обтяживши, але гідно й гордо заявив, що є членом ОУН./Агент бреше, Н. знає нашу тактику: признатися ніколи не пізно, завжди є час на розправі/. Агент каже, що я ідейний, що взагалі члени організації ідеалісти. Але, "марнесьце жилі", - ніби із співчуттям говорить про наше нелегальне життя, що ми спали не раз по лісах, під голим небом, що живилися, чим попало, "аби тилько робота шла?" І чекає на мое підтвердження: "Так"?

Я вперто мовчу, а він зручно переходить до цілком "невинних справ". Питає мене, які мої "зainteresування наукові": література, право, філософія? Просить, щоб я йому дещо сказав про Коперника, потім про Ніцше, бо все це його дуже цікавить. Відповідаю, що я не прийшов сюди на дискусію, мене силою тримають і ми не маємо спільніх тем для розмови.

-Ви напевно давно не їли помаранчі? Беріть і споживайте! - і подає мені помаранчу.

-Від поліції жодних "ласощів" не приймаю.

Він не образився і далі улесливо розпитує мене про мої "родинні справи".

В той час прийшли два інші агенти. Один з них знову починає мене переконувати, що "Провід заграницький" жирує на "крайовиках", що ми не повинні йому довіряти. Натякає, що вони/себто поліція/ мають у Проводі "свого чоловіка", який про все їх інформує. Отже, нема за кого "розпинатися". Що більше, це не тільки їхня/поліції/ думка, а й "української" громадськості, що устами своїх представників, які ведуть "легальну" боротьбу, ясно говорять це саме.

Я далі вперто мовчу, тоді починають і мені "дорікати": Мовляв, ви теж "риба", бо мали "своїх півладніх", які також сидять у

тюрмі. Отже, через вас іх будуть судити, це ви іх бунтували. Не маєте докору сумління за те, що через вас покутують інші? Вони ж може й несвідомі були того, що чинять, а ваша рука дала їм злочинну зброю! Беріть на себе їхні вчинки!

Огидна хитрість агентів. Вони знали, чому так говорили: Вдалили в найчутливішу для кожного націоналіста-революціонера струну - журбу за своїх друзів, долею яких кожний з нас стократ більше турбується ніж своєю. До речі, про це ясно сказав у своєму останньому слові на процесі Степан Бандера.

- Як так далей бендзє мільчал, - репетує котрійсь з агентів, - то з него зробими купен менса!

Агенти пригадують мені смерть сл. п. Басарабової і усіх тих, чиї прізвища голосним відгомоном лунали із судових заль, усіх катованих поліцією в "язнів. Один з агентів чваниться, що це він застрілив сл. п. коменданта Головінського, врешті кидається на мене, трясе мною, штовхає.

- Зостав, - каже інший, - он єще бендзє мувіл.

І той "ліпший"/розподіл роль/, пригадує мені, що за "щере пшизнане сен" цей з-під Городка, Мащак, дістав тільки два роки, бо польська "справедлівосьць" вміє оцінити "розкаяння" за вчинений "злочин" і бажання "поправитися"./Поляки, даючи інколи заломаним в "язням" малі присуди чи змінюючи кару смерти на 15 років в "язниці, напр., Жураківському, хочуть надією втечі від смерти чи багатолітньої тюрми спонукати інших в "язнів, щоб "широ призналися", тому завжди під час допитів подають їм приклади, як ось "помилуваного" Жураківського і страченого Данилишина/.

Так кожний агент, як тільки вміє, цілими днями й ночами "втовкмачує" мені "необхідність" і "доцільність" якнайшвидше скласти їм свої "зізнання".

На другий день рано вони звітують комісарові: "Мільчи як груб". Комісар висуває проти мене "закиди" важчі й легші. Є мовляв, певні об'єктивні причини, які дають підставу оскаржувати мене за співучасть у деяких важчих "починах". Від тих "важчих закидів" - каже він - я можу захистити себе "легшими", бо коли признаюся до "легших закидів", то це означає, що є не міг одночасно вчинити більшого злочину. Був тут або там, а не в двох місцях одночасно. Коли ж вперто буду мовчати, то вони поставлять "лівих" /фальшивих/ свідків, які докажуть мою співучасть у "всіх зброяннях", або навіть примусять заломаних моїх товаришів скласти фальшиві свідчення проти мене. - "Ми все можемо, - каже комісар, - ви знаєте це!" Словом, маю до вибору, кінчає він: "альбо диндаць за ценжке зажути", або признаватися до "легших вчинків".

Я рішуче кажу, що й далі відмовляюся подавати будь-які "вияснення".

До речі, таких аргументів поліція дуже часто вживає. Витворює таку атмосферу, щоб примусити в "язнів зробити "вибір", після якого іншого виходу нема, як тільки зізнавати далі. Буває, що оскаржують за "шпигунство" в користь котроїсь із сусідних держав, однак, кажуть,

коли в "язень признається до ОУН, то цей закид відпадає. Обезсильний довгими допитами в "язень може не здогадатися, яку пастку йому готовують і признається. Насправді, якщо поліція має будь-які докази, то буде судити в "язня і за "великі", і за "малі злочини". Отже, і за "шпигунство" в користь чужих держав, і за приналежність до ОУН, тим більше, що поліція за всяку ціну хотіла скоспромітувати Організацію. Оскарження за "шпигунство" було шантажем, бо тут ішла мова вже про особисту честь в "язня і добре ім'я ОУН. Отже, в "язень буде захищати себе і Організацію від злочинно-брехливого "закиду". Захищаючись, попаде в пастку, бо тоді його питаютъ далі і далі. Тому - тільки мовчати й мовчати.

Вже шоста доба без хвилини сну, я сиджу на високому стільці /без жодного опертя, ноги звисають/ то біля гарячої печі, то біля відчиненого вікна. Заснути не дають, обливають зимною водою у холодну осінь. Мої нерви постійно напружені, біль у костях ніг постійно збільшується, шпигання у мізку все дошкульніші, шия, голова, крижі аж розкладаються від болю. Мене штовхають і штовхають /"будзене" п"ястукове/, щоб не дати відпочинку виснаженому фізично й нервово організмові...

Я в тюремного лікаря.

- Нех пан - каже він до мене - зложиprendko te зezнаня, пшечж пан ценжко хори, і за парев Ґодзін бендзє юж в шпиталю.

Відповідаю рішуче, що жодних зізнань не дам.

- Я ніц не вєм! - вигукує лікар і втікає до свого кабінету. /Мене оглядав на коридорі/.

Я знов, що так буде, але хотів надати методам допитів польських агентів якнайбільшого розголосу, покликатися навіть на лікаря, якщо мені пощастиТЬ ще вийти з тюрми умово здоровим, використати факти головно для оборони тих друзів, що заломилися під час тортур і признавалися до "злочинів", яких ніколи не вчинили. Коли вони заявляють на суді, що їхні зізнання вимушені терором, їм не вірять, мовляв, вони очорнюють поліцію, бо хочуть захистити себе від суду ОУН, виправдати себе, що вони заломилися тому, що їх жахливо тортурували.

Очевидно, я здавав собі справу і з того, що польський суд моїх зізнань також не візьме до уваги, бо він і поліція мають однакову мету, але вважав за відповідне використати кожну обставину, яка могла б мати будь-яке значення у майбутньому. Тут згадаю, що один з моїх товаришів писав кілька разів у справі тортур і до окружного, і до апеляційного суду, хоч дуже добре знов, що поляк, чи він у тозі судді, чи в мундирі поліциста, всюди однаковий.

Я сподівався, що моя "візита" в лікаря дасть поліцаям ще один аргумент, який вони використають. Будуть покликатися на лікаря, адже він каже, що я важко хворий і пропонує мені йти до шпиталю,

що у в"язниці трапляється тільки у випадку важкої недуги. Отже, моєму життю загрожує велика небезпека: "Венц тшеба сен ратоваць". /Тому агенти і погодилися пустити мене на лікарську "перевірку"/.

І справді, як тільки я вернувся до кімнати "переслухувань", мое припущення віправдалося. Що більше, агенти подавали мені й такі "аргументи": Вони, мовляв, розуміють, що я не міг так відрazu, як тільки прийшов сюди, признатися, бо в мене є особиста гідність і гордість, не випадало добровільно зізнавати. Що сказав би я Організації? Чому призвався до вини? А тепер вже маю віправдання, якого не мають інші. Поперше, рятую своє життя, адже ж є діагноза лікаря; подруге, вже шоста доба без сну, - отже навіть такі суворі судді, які є в ОУН, напевно зрозуміють і віправдають мене, тим більше, що я і в майбутньому потрібний Організації. Мудрих і характерних людей, "таких як я", Організація дуже потребує, тому "перспективи" неспівмірні з якимось там "зізнанням". Отже, виспиться "чоловік", і житиме, і здоровим буде, і далі буде працювати для України.

"Правда мудрі!
Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово -
Брехнею підбите.
Вибачайте! Кричіть собі!
Я слухатъ не буду!..."

Коли й такі "поради" не помагали, агенти знову почали кричати, погрожувати, лаяти мене, обливати зимною водою, щоб "не заснув". І навпаки: привабливі перспективи життя на "світі" - посада, жінка, родинне щастя, кіна, театри, розваги, розкоші...

А мені так хочеться спати! Так пече, болить, коле, нис ціле тіло...

Комісар кричить: "Муф, бо сконаш, зварюєш!" Каже дивитися йому в очі. Він категорично твердить, що я вже заломаний, що ось-ось відкрию уста й заговорю.

- Пан юж муві! - кричить мені над вухом. - Венц пан належал до ОУН? - бере папір і пише.

Я дивлюся на нього і мій погляд каже йому, що даремні його зусилля. Він ховає папір: "Як не дісь, то ютро бендаєш мувіл".

Я то біля печі, то біля вікна. Пливе година за годиною. Опівночі принесли мені обіцяну "літературу" - це критика ОУН. "Цар/член ОУН/ був трусом, - читаю. - Із страху перед людською карою, стрілив собі в лоб. Але не уникне Божої кари. Скритовбивник". Як же так? Двадцять-кілька літній хлопець, що віддав душу і тіло за Україну, мав сміливість власноручно перервати нитку свого життя, один з кращих постатей нашої дійсності - "трус і скритовбивник"? Цар, що смертельно поранений у голову, під час поліційних допитів писав на таблиці/спаралікований, не міг говорити: "Я виконав на-каз. Я вбив зрадника. Не жалію, що вмираю". Цар, який виконав

Bonu Binoxmata, sanimnica ttipkun onhi. Biñ tipnogyah zo mene
cittu i kake, zo6 a qenepca n tipoxn samypma, ari te kar, zo6 "tawti"
he sanbrexunni, zo6 n biñ, mowari, qyañ mani henpeneñtcta. Biñmori-
ma, zo6 takoi nacan he xoqy. Biñ sanherae mene, zo6 loboqnta zo me-
he, ak "onqen", pannip impuninuñ "hepoçymnun cipotin", patyqaran
ceoe kurtta l. n. Bayq biñ xoqe harbasan ñi mow "impuninuñ koh-
tar", binjinkeñ "cummarat" zo apolo, a ñe hepeñymora jecñtixy moti-
tuhinx montita. I më paa pimqayé sañamnia, zo he qyañ loboqnta zo

"*Bahjinti*, мопрепун!» - не яноме "Bamix", - какытп атети.

At ethin monotypic, ar oñtimo te, mo nimpay ipo hac camí x
taran ykpáñu, i to "nigocionocarneh". Cépmuntas mene molnaham,
moxe a bxe saxntareca a mouñipocet pereñuñihos ñopotpos: mè tñp-
ka "nosy" in mè bipl?

Toplar nincəni 6poçqan "Pənyahlı" vən "Gəlyatlı" i 31-ci ərəfcədən
məşələn QƏH, a şəhər - "Ləpəməçkən Lənocı", "Hətto", "Həqiqi Səpər". Hə-
təm ə hikarlılıq mənimin, kira qara he qərniya əpyəroberənən cəmə, təm-
6tipən təkərənə e nəzərə mənikən, kira qara he qərniya əpyəroberənən cəmə, təm-
xox ən rəcipi upnəməcəgəy. I bəlliyyəba, 30 ha "Cəfərli" işnəcəye kint-
tər, 30 QƏH ilə, kənni oşopqahicən mənətən 30 işnəcəye kint-

... . HECETE I MUY N MUY
3a otrenero! En - Body,
Obea hattyap! Uyphnn uno nictarame
I HE SHARE, 3a MO,
Ta we n hoty shreake,
HEJAE nejamo".

Ctpamhnn sahenni mopardi! Ilncab Tapac:

поліційними агентами. Він розлютився і відсунув від мене стіл.

Все по-старому" "І ніч іде й день іде"... Шість діб уже за мною. Поліційні методи вже не викликають у мене реакції, мене окрілює тільки одна думка: мовчати. Дозорці, як звичайно, приносять мені "саламаху", я випиваю тільки воду. Мимохітъ спадає на думку, чи не почати голодівку? Швидше ослабне організм, швидше втрачу при-томність, швидше прийде кінець усьому. Але відкидаю таку думку, як і прагнення покластися на долівку і взагалі не підноситися. Ні, треба непохитно відержати все, що тільки мене зустріне. Не буду робити і жодних "комедій", які є виявом нервової реакції на полі-ційні методи допитів, і деколи навіть помагають.

Комісар нагло ставить переді мною питання про моє звільнення з тюрми за ціну заяви, що я осуджу ОУН і революційну боротьбу/та-ку заяву хотіли використати на процесі/.

- Своєю мовчанкою ОУН не врятуєте, пишіть заяву, а я сьогод-ні вас звільню. Суддя погодився.

Дає мені папір і чорнило, - показує карту звільнення/"наказ звольнення"/.

- Пишіть, що осуджуєте ОУН/присунув до мене стіл і папір/ і йдіть додому.

Відсуваю папір. Він пише сам./Зміст таких заяв відомий із варшавського та інших процесів/.

- Тільки підпишіть заяву і йдете додому. Розумієте про що я говорю? Про волю, про рідний дім, про свободний сон, про життя, про здоров"я, про радість, про красу, про ваше майбутнє...

Він хоче розбудити в мене іскри життя. А мені стають перед очима всі радісно-творчі, хоч інколи й важкі моменти революційно-го життя...

Я взяв заяву, подер і її і звернув йому.

Комісар осатанів:

- Глупец!" - крикнув і вийшов.

Тепер заговорили агенти. Почали зневажати мене за зневагу ко-місара... Крики, прокльони, лайка. Обливають мене водою, щоб "не спав". Штовхають...

В мене в голові колючий біль, жахливо болять ноги, печуть очі. То зимно, то гаряче, бо в день я біля вікна, а увечорі біля печі. Жахливий мізковий біль, моє обличчя палає вогнем...

По півдні прийшло більше агентів і оточили мене. Один із них щось тримає в руці й постійно наближає до моого обличчя, а те "щось" жахливо смердить, аж до нудоти. Обертаю головою - то сюди, то ту-ди, а він далі робить своє. Чи хочуть мене запаморочити? Зриваюся із стільця, свідомо паду на двері й "вилітаю" на подвір"я/кімната мала безпосередній вихід на подвір"я, яке було багато нижче від входу до неї/. Знову втягнули мене до кімнати.

- Досить цієї комедії, вона вам також нічого не поможет! - ка-жу.

- Он юж зваривал! - кричать. - Якесь нонсенси муві!

Не знаю, що було, чи дійсно якийсь середник, щоб запаморочити мене, чи тільки хотіли "трюком" морально мене заломити і послабити мою волю? Тепер я більше склонний до цієї другої можливості. До речі, треба сказати, що деякі в"язні, які заломилися, потім не могли вияснити причини свого заломання, ані нелогічностей у їхніх зізнаннях. Їхня відповідь була коротка: "Я не знаю, чому заломився".

Ввечорі знову "розмова" з комісаром: він говорить - я мовчу.

Прийшла сьома ніч. Я намагався показати агентам, що в мене ясна думка, що всі їхні заходи заломити мене даремні. А вони реточуються, котрийсь із них каже:

- Он юж навет не потрафіл би нас пшеслухіваць, так хце спаць!
- і сміються з "дотепу".

Заперечую, кажу, що можу і їх допитувати.

Зраділи, думають, починаю говорити. Витягають папір, чорнило. Мені смішно, я нібіто комісар, а вони - в"язні.

- Чи належите до ОУН? - питают.

- Так! - відповідає один із них.

- Від котрого року?

Він подає рік, менш-більш той самий, відколи я належу до Організації. Зручна тактика.

- А хто вас втягнув до ОУН?

Вони реточуються:

- Скажемо пізніше, а тепер будемо вас питати. Реванж!

- Ні, - відповідаю - ваш реванж триває вже сім діб. Маєте доказ, що добре почиваю себе і можу ще чергових сім днів тут сидіти!

Відчуваю, що я морально ще сильний, може й сильніший ніж сім днів тому. Думаю ясно, але колючі болі в мізку постійно посилюються.

Восьма доба. Зголошують комісареві: "Мільчи! А дзісяй навет нас пшеслухівал".

Агенти кажуть, що хтось із наших/котрась товаришків/ вже 5 діб не спала, "але юж муві". Запевняють мене, що я вже "вспіаний", про мене все знають... Приносять мені "зізнання" товаришів, читають з них фрагменти. Немає сумніву, хтось із друзів заломився, але я дали вперто мовчу. Тоді показують мені "зізнання", щоб я, мовляв, сам "дещо прочитав", коли їм не вірю. Кідаю оком - серія псевд. Орієнтується, що заломаний товариш не подав всього, що знат, видно, що рятував себе, як міг, від страхіт "покою пшеслухань".

- Нема глупду далі заперечувати вашу принадлежність до ОУН, - кажуть агенти. - Все розкрите, зрештою, самі бачите, - подайте тільки кілька "доповнень" і врятуєте своє життя, свою волю! За "щире

"зізнання" - малий присуд. Вас і без "зізнань" засудять, бо повірять "сипачам", а не вам. Ваши "зізнання" Організації не пошкодять, бо поліція вже знає про все від інших. Ви нічого нового не скажете, тільки себе вирятуете. Зрештою, ви не мусите признаватися до того становища, яке мали в Організації, - піддає мені "думку" агент, - подайте нижчий пост. У справі відвідин у Н., не подавайте організаційної мети, тільки підтверджіть, що були в неї просто як товариш. Адже вам вільно в товарицьких справах бувати в різних людей.

Агент називає свідків, які підтвердили правдивість поліційних "закидів" проти мене. Словом, тепер будь-яке заперечування безглузде. Від інкримінованих чинів - каже він - ви вже не можете себе захистити, є свідки, ви знаєте їх особисто. Як бачите, товариши "сипнули", заперечення на суді їхніх "зізнань" - неможливе. Суд повірить "сипачам". Ось складайте "зізнання" і йдіть спати. Коли ж не вірите, що товариши "сипнули" вас, то зробимо конфронтацію. Скаже вам котрийсь до очей.

І справді, зарядили конфронтацію з моїм колишнім товаришом. Мене обернули лицем до стіни. Мого посадили біля дверей, позаду мене. Хочу глянути на нього, щоб скаменувся, але мене оточили агенти. Поки його привели до кімнати, то під дверима поліція відбули з ним довгу "розмову". Догадуюся, тероризують його, щоб повторив своє вимушене "зізнання".

Сидимо так: я спереду - він за плечима. Паде запитання агента, чи він мене знає. Я не бачу навіть його профілю. Відповідь глуха, мов із гробу: "Так"! Подає мое ім'я і прізвище./Я твердив, що взагалі його не знаю/.

Агенти питаютъ далі, чи я мав таке й таке становище в ОУН? Мовчанка. Хвилина-две. В нього відбувається жахлива боротьба, а я не можу глянути йому увічі, бо він за моєю спиною. Мовчить далі, агенти хвилюються... Ось один накинувся на нього криком: "Чого мовчиш, ти ж уже здемаскував його, все записане в протоколах". Називає його підлім "трусом", мовляв, поза очі маєш відвагу "обтяжити", а до очей боїшся сказати. Подруге, йому/себто мені/ вже ніщо не поможетъ, бо твої "зізнання" і без конфронтації важливі. Чи хочеш, щоб ми "говорили" з тобою інакше?!

Ще хвилина мовчанки. Потім, як з могили: "Так". Агент допитує далі, чи я вчинив це і те? Знову довга мовчанка. Нарешті: "Так".

Агенти відчувають, що він не в силі щось більше сказати. Вони бояться, що в нього може нагло прийти моральна реакція/бо й таке бувало в подібних ситуаціях з тортурованими/ і він почне кричати: "Все це неправда. Я брехав", щоб рятуватись від "покою пшеслухань".

Один з агентів сам "доповняє": "Зрештою, ви відкликаєтесь до всіх ваших зізнань, складених перед конфронтациєю", - і, не чекаючи відповіді, протоколує. Каже йому підписати протокол конфронтациї і дає наказ: "Одпровадзіть!"

Дивлюсь на свого колишнього товариша. Він ледве на ногах тримається, видно, що багато ночей не спав. Його піддержують агенти, щоб не впав, і виводять.

Я забув і про сон, і про жахливі шпигання мозку, так мене сильно вразила зруйнована постать моого колишнього товариша...

Агенти східно підсміхаються:

- Кlamalісьми? - питают.
- Але чому не скажете, що ви тортурами зробили з нього руїну?
- А цо пан на конфронтацію?
- Не знаю цієї людини, вперше ії побачив. Все, що він сказав - брехня!
- Брехня!? - перепитує, іронізуючи, агент.

Під час конфронтації декому, в психічному запамороченні, аргументи поліції видаються раціональними і для в"язня виринає велика небезпека, бо тоді не вільно підтвердити навіть відомих уже поліції фактів. Зовсім інакше признаватися на судовому процесі, бо це вже належить до "ставлення" процесу. Хто раз похитнувся і відійшов від обраної і обґрунтованої ним тактики, той мусить мати велику силу волі, щоб знову вернутися до неї.

Хто сказав поліції хоч би "дещо", того поліція так притисне, що він скаже багато більше. Вона тоді йому "докаже", що його злочин /заломання/ перед ОУН такий жахливий, що вона ніколи йому не простить.

Для польського суду - скажуть йому - має значення тільки повне і "щире зізнання", інакше його засудять як найгостріше, тим більше, що поліція і без нього знає про його "злочини". Отже, спати не пустять, допити будуть тривати. Він і так уже вчинив злочин супроти ОУН, хоч поліції нічого нового не сказав - його чекає важкий вирок. Єдиний вихід для нього, вмовляють агенти, сказати ще два три "здання". І коли він скаже, все повториться від початку, від нього знову вимагатимуть чергових кількох "здань" і так у безко нечність. В"язень попадає у вир страшної внутрішньої, моральної, боротьби, його охоплює майже божевілля, а поліція все тисне й тисне і він скочується у безвихідне провалля. Хто раз упав, тому важко встати, тим більше, що безсонність притмарює розум, вичерпує нерви, виснажує фізичну відпорність і в"язня полонює єдине, непоборне прагнення - спати, за всяку ціну спати.

Не вільно й підтвердити "зізнань" такого заломаного в"язня, бо це створює враження, що всі його "зізнання" правдиві, навіть і те, що інші в"язні рішуче заперечують. А коли окремі частини його "зізнань" підтверджують інші в"язні, напр., під час конфронтації, то суд робить висновок, що ціле його "зізнання" вірогідне, і тільки ті "вперті" підсудні, які не заломилися, не признаються. Кожне підтвердження "зізнань" заломаного в"язня під час допитів шкодить і тому, хто підтвердив/бо потім відкліканим на розправі чи в слідчого судді зізнанням ніхто не вірить/, і всім іншим товаришам, які мовчать, а яких обтяжив заломаний/бо підтверджує правдомовність заломаного/, навіть шкодить самому заломаному, бо він також вже не може відклікати своїх "зізнань" на судовій розправі, захищаючи себе тим, що його зізнання фальшиві, вимушені тортурами. Коли всі інші в"язні заперечують "зізнання" заломаного , то й він ще

☆ ☆ ☆

The type of a 3D printer, which is able to print objects from a wide range of materials, including metals, ceramics, polymers, and composites, is called a 3D printer. It uses a computer-aided design (CAD) program to create a digital model of the object, which is then converted into a series of instructions for the printer. The printer then uses a variety of different printing techniques, such as fused deposition modeling (FDM), selective laser sintering (SLS), or stereolithography (SLA), to build up the object layer by layer. This process can take anywhere from a few hours to several days, depending on the complexity of the object and the size of the printer. Once the object is printed, it can be used for a variety of purposes, such as prototyping, manufacturing, or repair.

Лонгитиа ёе пас "тре" ёа "тарки" иштентлігерінде нүсөнде бирнек-
басынан, "тре" тар спындо, ѿ б"асеб ёе аспаммалыг, аky на-
тың жомылар, индейтіпсе, ѿ біл 66300нн біл етпааде оғепек-

tar camo heo6x1ma o6epexh1ctb i tot1, koin monut1a n1a hac
monut1a hamateetica har"asatn "t1ntm1t1mn" kohatk1 t3 b"azhem. Bo-
tha pogut1 yce, w6 "azeh 3a6y", to morokoa hodo hont1at1 i ater-
tin, ak1 qintarb ha hodo, ak loto1t1t1 bor1n, lpat1t1p ha ctpy1t1 "m-
pocctn". Kpame, ak atert1 kipun1t1 ho b"azhem, htk koin lopogn1t1 ho
hpholo, "ak gat1pko", ykpachpko mopo1o. Y topmt1 mt1k b"azhem i ater-
tom hem1 carthmeh1t1b. Hanpnk1t1, nekt1 samomath1 b"azhem k33am:

mae mokunbilets blukinikatan ix. lipshatnica no binni sarkun e hac
ha cyllorin posnpari, a nii hac cniictra tpega mobratn n sanpehy-
-barin.

Мене привели в тюремному літньому сіряку на конфронтацію. Свідок уважно приглядається мені, мабуть, виглядаю жахливо. Не пізнає.

- Алє ж то пшечеж тен! - кричить суддя й подає мое прізвище.

- Алє ж он не подобни на чловєка! - відповідає свідок.

Йому показують фотознімок, який поліція зробила тоді, коли мене заарештували. Тепер розпізнає. Каже, що того чоловіка, що на фотознімку бачить, знає. "Он пожондни, працювати" й т. д. - коротко подає позитивну характеристику про мене.

Звертаюся до судді, щоб запротоколував свідчення свідка, до якого стану мене допровадили поліційні агенти і протестую проти таких методів допитів. "Про це пізніше поговоримо", - відповідає суддя.

Заявлюю, що без цього запису/себто свідчення свідка/ не підпишу протоколу конфронтації.

- А цо пан на зезнання съядка? - питает суддя.

Мені важко було закинути свідкові брехню: він же говорив правду, без жодної східної думки, навіть хотів своєю позитивною характеристикою допомогти мені. Вісім діб я відповідав поліції, що всі її оскарження проти мене - брехливі, а тепер цьому старому, вже над гробом, свідкові я не міг сказати це саме. Але й "так" не міг сказати, бо такий принцип, бо цього вимагає добро Організації.

- Я не перечу, - відповідаю, - що свідок суб"ективно говорить правду. Але об"ективно - ні. Я там не був. Може, це якийсь мій двійник - тому об"ективно свідок помилляється. Це об"ективна неправда.

Пригадую судді, щоб запротоколував наслідки поліційних метод, застосованих до мене.

- Нех сен панprendко пшизна, то вшистко бендзє добже, - викручується.

Я знову між агентами. Комісар ходить конферувати із суддею. Агенти також.

В мене в мізку колючий біль, ніби хтось свердлом свердлить. Ніг уже не чую. Крижі, шия - ціле тіло задубіло, тільки десь внутрі щось рве й рве. Очі болять, повіки самовільно склеюються. Агенти штовхають. Зимно, гаряче, вікно, піч, вода. Відчуваю гарячку в усьому тілі. Обличчя палає. Починаю відчувати немов якесь внутрішнє роздвоєння, немов душа відокремлюється від тіла, кудись відлітає... В очах дивні блиски, агенти чомусь дуже приглядаються мені, перешіпуються, нарешті пішли до судді. Щікаво, що в моєму вигляді таке разюче? Чому цей свідок сказав, що я "вже не людина?"

Жахлива втома. Вже довший час відрухово вдаряю головою об гарячу піч або паду із стільця. Щось говорю.

- Цо, цо пан муві!? Цо за Америка? - допитують агенти.

Божеволію? - блиснула в голові жахлива думка. Що буде, як

засну проти моєї волі? Як буду говорити, збожеволівши, або заснувши? Коли в непрітомному, сонному стані підтверджу поліційне оскарження?

Мене обляв зимний піт...

Напружу рештки своїх сил і розплачливо борюся із сном. Потішаю себе тим, що коли втрачу притомність і напівживий упаду на підлогу, то агентам уже нішо не поможе - ні зливання мене водою, ні штовхання, ні крики, ні погрози. Мене огорне мертвий сон, мозок перестане працювати, а тоді відпаде й небезпека, що можу говорити у сні.

Агенти зорієнтувалися, в якому я стані, тому тиснуть з усіх сил, щоб я відізвався.

- Ти вже не маєш рятунку! - кричать до мене. - Таємниця не збережеш, збожеволієш, крізь сон будеш говорити. Твої таємниці вже наші, рятуй своє здоров'я, своє життя!

Але їхній крик мене вже не хвилює...

Почалася дев'ята доба. Все сильніше відчуваю "роздвоєння". Мені ніби вже легше, вільніше, час від часу моя істота розплівається у якомусь незнаному, безмежному просторі. Здається, що я переступив якийсь поріг і тепер ні агенти, ні суддя не мають на мене жодного впливу - я поза їх обсягом.

А агенти тиснуть, короткі стереотипні допити комісара закінчуються запитанням:

- Як дуго єще витшимацє?

- Побачите, я почиваю себе зовсім добре, відповідаю байдуже.

Комісар прислуховується до тону моого голосу і виходить, каже, що йде до судді.

Агенти залишилися, говорять різні теревені, недбало, отак, щоб час минав. Вони вже не переконують мене, тільки пильнують, щоб я не заснув. Розумію їхню тактику. Тепер, коли всі їхні заходи заломили мене морально виявилися безуспішними, вони розраховують на мое повне фізичне й нервове вичерпання. Вони чекають кризового моменту, коли мої нерви не витримують жахливого напруження і я почну кричати: "Вже буду говорити!" - Не діждеться ніколи! - це мое останнє рішення.

Іде останній змаг. Мені не дають заснути. Брутально трясуть мною. Я впав на землю, вдарив об неї головою. Мене підносять, штовхають, зливають водою, кленуть, лаються... А в мене жахливо болить, ніби тіло мое розривається і розпадається на куски. З боля гризу уста аж до крові.

- Будеш говорити, с... сину?! - кричать агенти.

Прийшов комісар:

- Муві?

- Нє, мільчи!

Він сідає біля мене й ще раз з"ясовує мені мою ситуацію: я буду сидіти тут - каже він - так довго, аж почнеш говорити або тебе винесуть звідси вже мертвого чи божевільного. Тебе чекають ще й інші методи допитів. "Всі пан яке?" - побої, тортури! Тому він вимагає від мене "останнього слова".

- Я вже сказав і нічого не зміню! - відповів рішуче.

Ще якийсь час він пильно мене обсервує. Заглядає в мої очі, в яких ніби застигла незламна рішучість.

- Шкода з панем мувіць. Може пан ісьць спаць!

Я навіть не ворухнувся, далі сиджу на стільці. Кпить собі з мене, - думаю, - а як встану зараз усі почнуть реготатися. Він питає, чому сиджу, чому не йду? Викликає дозорця, отже, не жартує.

Я вже не міг сам іти, хоч і не хотів показати свого повного виснаження. Дозорець взяв мене під руку./На подвір'ї чекав другий/.

- Іле годзін пан не спал? - питає ще комісар.

Порахуйте...

- Но, юж 200 міневло... Побіл пан рекорд...

Хоч один "рекорд" маю, - думаю.

- До відзеня пану!

- Чи одпові? - кидає іронічне запитання один з агентів.

Без слова виходжу. Чую за собою: "Невиховані!"

Мене запровадили до келії, у якій я сидів у перші дні. Всі дозорці й багато в"язнів знали, що "якісь українець" уже стільки-то діб на допитах, не спить і мовчить. В келії мене не пізнали, так змінився мій вигляд.

Я не відчував жодної особливої радости, що вирвався живим із кімнати "пшелухань". Мав хіба тільки сатисфакцію, що витримав і мовчав. Відділовий/що належав до "білих круків"/ не заборонив мені покластися вдень, але я не міг заснути. Виразно відчував далі якесь "роздвоєння", а одночасно мені видавалося, що з мене спав якийсь тягар і мені стало легше. Розмову в"язнів розумію. На вежі б"є годинник, рахую, але ворохнутися не можу, лежу горілиць.

В"язні питаютъ, чому не сплю. Мені взагалі важко реагувати на все те, що діється довкола мене. Відчуваю сильні болі, жихливу втому, кров живіше бурлить, стає тепло, очі заслонює туман - помалу засинаю.

Нагло мене будять. Наді мною стоїть дозорець. Викликає суддя. Бліснула думка: не піду! Але ні, подумають, що найшли засіб на мене. Я спав, як потім мені казали в"язні, годину-півтора. Повели.

Конфронтация. Подібна, як попередні. Потім суддя хоче мене "переслухувати". Застосовує такі самі методи допитів, як поліція. Погрожує, що знову піду до кімнати "переслухувань". Отже, мені дали "посмакувати" трохи сну, щоб тепер він ще з більшою силою мене ломив, щоб я побачив безпосередню прірву між спокійним сном і

жахливом жадобою сну. Все знову може повторитися, після короткого відпочинку. В мені все бунтується проти такої рабінованої підлоти, хоч сила моїх вражень і моєї реакції вже притуплена. Я жихливо виснажений, фізично утомлений, все ж воля моя і мораль не послабли.

Заявляю судді, що ні з ним, ні з поліцією не маю про що говорити і не буду давати жодних "вияснювань". Хай роблять зі мною, що хочуть, хай знову беруть на чергових десять діб до кімнати "переслухувань", а я не промовлю більше ні слова.

Суддя сердито глянув на мене і гукнув дозорцеві:

- Одправадзіць го!

Я вернувся до келії. Спав із малими перервами 48 годин. Дозорці одверто говорили в "язням моєї келії", що їм важко зрозуміти, як людина може видерхати так довго без сну.

Минув ще один тиждень. Я вже на "проході". У вікнах келії бачу постаті наших в "язнів", хоч дивитися крізь вікно їм не вільно, ім суворо заборонено. Помахом руки вони вітають мене. Помало/швидше ще не можу/ йду попри вікна келій, з яких долітають до мене оклики: "Слава Україні!" - "Слава!" - відповідаю і додаю: - "Тримайтесь добре!" - "Гаразд!" - чую бадьорий голос із глибини келії.

Того ж дня мені сказали спакувати свої речі, віддали з магазину мій одяг і мене привели на вартівню. Тут повно поліції. "Знайомий" комісар питав, чи знаю, куди іду? Відповідаю з іронією: "Не знаю, мабуть, додому".

Поліцаї силою сковують мене, даремний мій спротив, дістаю за це кілька ударів прикладами рушниць. Одним ланцюгом обмотують мені руки, до нього чіпляють другий ланцюг і поліцай навиває собі його на руки й хоче вести мене, як пса. Я знову ставлю спротив, тоді мене вхопили поліцаї, винесли на вулицю і кинули до поліційного авта. Мої руки від напруження і сильного стиснення терпнуть, синіють.

Кудись їдемо.

Дивлюсь на свої кайдани, що бряжчать на моїх руках, на озброєніх від стіп до голови польських поліцаїв, що тримають мене на ланцюгу, - і в мене ще сильніше бурлить ненависть до окупантів моєї Батьківщини.

А авто мчить, везе мене у невідоме...

ЗА ГРАТАМИ
/ІЗ ПЕРЕЖИВАНЬ УКРАЇНСЬКОГО РЕВОЛЮЦІОНЕРА/

II ЧАСТИНА

"Мученики неповинно потерпівші кричать до нас з гробів своїх, вимагають помсти за їх кров і кличуть нас на оборону самих себе й своєї Батьківщини.

Богдан ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
/«Історія Русов»/

БОРОТЬБА В ТЮРМІ ПРОТИ ТЕРОРУ

Залізо вгризалося в кістку. Кров"ю червоніли ланцюги. У кишенні "гончим" побрязкував поліцист. Везли мов собаку.

Години пливуть. Ніч. З "авта" до поїзду. З "поїзду" до "авта." Ось уже ми в меті. Льва-город. А далі? - Бригідки.

На передодні Листопаду... "Ви, що по тюрмах, ви, що за ногами, соборний Листопад сюди попали, тямте, що біля брами цієї казарми падали трупом українські вояки, кріпко стискаючи кріс, душу за Україну давали. Ви тямте, що тоді на Кия й Льва - городах маяли жовтоблакитні прaporи, що їх силою зняли окупанти. Чи тямте, що ці прaporи підняти маємо й мусимо ми, хочемо й можемо тільки ми, українські націоналісти-революціонери - читав я рік пізніше в тюремному органі нашему "Непоборні" - в статті з першого Листопада.

Мене розкували. Отирав хусткою кров, що сціпініла на руках. Поволі розтирав сині пруги. Без більшого успіху. Ждав, як прийду до келії й змію кров.

Бачу якогось в"язня, мабуть привезли теж звідкілясь. Хочу спитати, чи націоналіст. Неможливо. Підношу руку до привітання з трудом. Крики. Мене забирають до іншої кімнати.

Опісля списання генералій і зареєстровання.

Я на коридорі, що веде куди? Читаю: "VIII оддзял". Отже я в карцері. Відділ карцерів нарочно звали "відділ", по звичаю, мовляв, та ж ви на "відділі" а не в карцері - навіть написано є - казав прокуратор.

Нема нічого, ні тапчана, ні сіnnика - тільки долівка - бетон. Гримаю до дверей. Ведуть мене до "магазину": беру кілька дошок і при тому начинаю з розмислом голосно сваритися, бо бачив я напроти написане на дверях: "Стисла ізоляція". Хтось з наших? Мабуть спить. Та ні. Чую, хтось тихо натискає двері. Я зблишився. Постійно говорю ключникові, що дошок не беру, а хочу сіnnика, заговорюю

його. Кажу, що я/подаю своє прізвище/ вже не раз тут сидів і знаю тутешні порядки. Друзяка з "ізоляції" почув моє прізвище. Кідаю слово "Мовчу" - і далі сварюся за сінник. - "Тут Б..." - вдарило об мій слух. Я з дошками вернувся до карцеру.

Другого дня забрали мене до купелі. За той час, як я відійшов від моєго убрання, забрали мені моє власне убрання, а дали тюремне. Ми українські націоналісти - політичні в"язні проти цього боремося. Тюремного одіння не хочемо приймати, бо це один із засобів зрівнятися з звичайними "посполитими" в"язнями, зі злодіями, з бандитами, обманцями.

Я тюремного одіння не взяв. Сиджу нагий. Зимно. Листопад за кілька днів. Надягають "мундир" на мене силою. Кажу, що це безуспішне, бо я зараз знову скину. Випадково кличе мене суддя. В"язничний старшина обіцяє мені звернути моє вбрання, як тільки здезинфекують, бо в тюрмі є воші. Це потверджує суддя.

Конфронтація. Як звичайно, заперечую. Він ждав свідків на підтвердження протилежної моєї тези, на що заявляю, що подам їх аж при закінченні слідства./До речі: ніяких свідків не маю, але іншого виходу з ситуації не бачу/.

Я ізользований. Пливуть дні. Монотонно. Конфронтація - поворот. І знову конфронтація, і знову. Од ранку до вечора чотири кроки сюди, три туди. Книжки ні газети довго не бачив. З дому ніякої звістки. Там напевно не знають, чи живу, де я й що зі мною.

Шукаю зв"язку з в"язнями. Струкаю в одну, в другу стінку. Глушко. Всюди мовчанка. Ввечері тільки собаки, яких ведуть під мої двері, будять мене й з просоння лякають. Хтось гримає об двері, буджується. Ніщо. Це "сторож" "пильнус", щоб і тут вночі спокійно не спав.

На 1. Листопада хтось вкинув у мою "кімнату" щось. Гляжу. Жовто-блакитна стрічка. Я зрадів. Я нарвав ниток із штанів і прив'язав її/бо голки ні шпильки ніякої не було/. Входить стражник. Бачу, що хоче мені її зірвати. Він заміряється рукою, я покрив її й вирвався. Ми шамоталися. Я стрічку відірвав, взяв до уст і так вона зосталася в мене. Я прив'язав її опісля знову й до вечора носив таки. "Що на весілля вибралися? Пан молодий? Чи дружба?" - кили собі дикиуни.

А дні минали. Довгі ночі. Понуро й глухо було. "І знову не принесла мені пошта"... Нічого не знаю, що діється на світі. Тільки інколи від послугача зачує, що там десь наші сидять, когось бути, хтось вийшов, - а тут суддя - шпики - конфронтациі - допити. Аж одного дня шепіт біля вікна; я приляг до нього й чую: "Націоналісти підготовляють голодівку. Їх страшно мordуть, під час допитів у судовій тюрмі мліють із виснаження люди, бути, по темницях держать, у кайданах, на бетоні з водою. - Пекло".

Чи ж би голодівка? А може ця вістка не від наших - а провокують мене шпики? Коли початок? Нічого не знаю. Над вечером перед початком голодівки дістаю письмо від проводу українських

політичних в "язнів", де покликуючись на попередні, нагадує реченець голодівки й інструкцію, щоб у всіх справах, як і щодо причини голодівки, відсилати в "язничну адміністрацію до нашого представника, "старости", який буде в імені всіх вести переговори з "начальством". Письмо звернене - до всіх націоналістів.

Я вважав уже тоді голодівку в сьогоднішніх умовах за недоцільний засіб боротьби, бо вона жахливо винищує наших людей і навіть, коли окупант примушений нею на уступки, то не додержить слова, і ми вже не маємо тоді чим його шахувати, бо голодівку рішуче найбільше два рази до року можна робити, а в теперішніх харчевих і загальних тюремних умовинах навіть раз до року є це винищуючим засобом. Методи боротьби треба придумати інші. Це вже не доба гуманності, до якої ще апелювати колись можна було - тепер людина - це хижак звірюка. Та окупант ще рафіновано хитрий і підступний. Бо звір нападає отверто й з-переду. А цей ошукує й бреше. Та як не було б, вірю я чи ні в доцільність голодівки, приказ є приказом. З завтрашнім днем починаю.

Вранці при сніданні зголосив я відділовому, що починаю з нижнішим днем голодівку й не перерву так довго, доки нам "староста" усно не проголосить її скінчену. Мотиви й вимоги подасть староста.

При цій нагоді зазначу: Декілька місяців перед тим уже була проголошена голодівка, але начальник в "язниці", який мав на сумлінні якісь "недотягнення" в господарці, щоб уникнути шуму "на світі", пішов на уступки й другого дня голодівку перервано. Тепер був новий начальник, що прийшов з Польщі.

За якийсь час прийшов до мене дижурний "пшодовнік" і запитав, чому я голодую. Опісля аспірант. Обох відсилаю до нашого старости. До речі: я й не знов тоді, хто ним був, бо в одержаному комунікаті не було прізвища. Вони мене питаютъ про його прізвище. Відповідаю, що він сам зголоситься. "Вам тут за добре поводиться! За хотілося вам голодівки". - Пішли.

Минув день. Другий. Третій. "Хатраки" шукають, чи я часом не заховав десь собі хліб чи не одержав від когось кілька кісток цукру. Нічого не нашли, бо й нічого не мав. Істи хочеться. "Менажки" я викинув з келії на коридор. Пусто, глухо й... Четверта. П"язата доба. Мене відвідують пшодовніки, аспірант/садист/; брешуть, що вже голодівка перервана, мовляв, всі націоналісти їдять, а я один тільки голодую. Я й не довірюся, бо я ізольований, отже до мене звістка не прийде. Відповідаю, що хочу почути це від моего старости безпосередньо; вдаю, що знаю, хто ним є. В ночі мені сниться Свят-вечір, Великдень та різні... страви. Проти волі діє організм. Шостої доби я вже поклався, бо не міг ходити. Трохи гарячка й моя стара хвороба. Мені снився гарний... в "язничний хліб і сіра кава чи "денбувка"/найбільш осоружна в "язнична іда/.

Сьомого дня прийшов до мене асистент і спитав, чи буду добровільно їсти. Hi! "К-ва т-я м-ць!.. - скинув мене на землю, забрав ключ і казав стражникові пильнувати, щоб я не поклався знову. Я сів із трудом на лавку. У голові шумить. Світ крутиться гейби

валиться. Істи хочу й далі/гадав, що далі, то легше/.

Адміністрація затялася. "Мусимо їх зламати"! Понесли мене до шпиталя. Начальник тюрми, фельчерка. Подає мені горнятко молока. Не буду пити. "Богатер"! "Налити його силою"! - чую від начальника тюрми. Мене силою саджають на крісло, один стражник сідає на коліна, другий держить руки, третій підняв мені голову, двох інших помагають, придушують.

- "Отвошиць писк"! Коли я не отворив уст, один із них натиснув на бороду, залізними щипцями розкрив зуби, вкинув до уст залізну галку, щоб не перекусив гумової рурки, яку вклав до кормового проводу. Я дусився, не міг дихати. Пручався. Безуспішно. Я був безсилій, виснажений.

Скінчили. Мене піднесли. Я зомлів. Як учуняв, був уже знову на "келії". Страшні болі в шлунку, грудях, горлі. Я з болю й кашлю обливався потом. Але всетаки ні - міркував я: палець до уст - зверну все й безуспішним буде насильне кормлення. Та не дивлячись на мої зусилля, шлунок не звернув ні краплини. Я впав на тапчан. Відкрилися двері. Увійшов аспірант, який крізь "візитирку" приглядався цьому усьому, і глумливо сказав: "Шкода труду, бендзеш ядл!".

Чергового дня те саме: "Несуть-ведуть" і "приносять"- "проводять", але вже не до шпиталя, щоб не бачили в "язні", як "ведуть-несуть" через подвір"я, а таки на коридорі в т. зв. дижурці відділового. Мене жахливо коле в грудях. Чи ж би краплі молока дісталися під час цієї "операції", коли я пручаюся, а вони силою плють, до легенів? Девяного дня те саме. Я цілком виснажений. Важко ставити спротив. Але добровільно не пю.

Лежу непорушно. Цікавий, як другі держаться. Чи переможемо? І скільки нас помре?

Десятого дня без зміни. Присилають під двері моя "келії" послугача - українця, який каже, що голодівка скінчена, отже, щоб я перервав. Не вірю. В приказі було написано, що наш староста, значить наш тюремний провідник, усно відкличе голодівку. Тому не подаюся на підступ окупанта.

Морально почиваюсь добре. Зате фізично знеможений, піднесеть важко.

А що як програємо? - приходить думка. Краще б не бачити взагалі цього, краще б... Якщо б не дивлячись на стільки зусиль мали б програти, бо не видерхати друзі? Послугачі говорять, що ломляться деякі, приймають іду. Важка, дуже важка боротьба. Кожний мусить свідомо рішитися на смерть і то не в одному моменті, але постійно що хвилини, довгі - довгі дні й ночі.

Десять днів уже тривала голодівка. Я лежав виснажений фізично й в гарячці. Організм стихійно домагається своєго. Силою волі перемагаю непоборний гін природи... Входить стражник. Силою виносять до кормлення.

Мене знов приневолюють відкрити уста. Я ставлю останнimi силами спротив. Врешті фізично знову мене перемогли. Залізна галка

в устах, держать, щоб не пручався, наляли мене молоком. З жахливими болями в грудях я очуяв в келії, на долівці. Прийшов до мене аспірант в "язничної сторожі й переконує, щоб я зломав голодівку. Заявлюю, що швидше мене мертвого винесуть звідси... Розлючений стягає з мене покривало. Лежу в непаленій келії, в морозний день у гарячці, тільки в тюремному біллі... Вечір. Времті отримав, старе, подерте, покривало.

Мене морозить; гарячка. Владає добра думка. Сінник подертий. З великим трудом я всунувся в стухлу й перегниту солому, прикрився клаптями коца... Я втомився і - голод дошкулює.

Я мав ту певність, що фізично голодівки не видержу й рішився на неї, я рішився на остаточне. Гін до життя стихійно розбуджувався й постійно треба було його силою свідомої волі перемагати. Над гоном життя стояла честь. До того я знов, що практичні успіхи голодівки будуть ніякі, бо адміністрація не додержить ніяких обіцянок, знаючи добре, що голодівку немислимо швидко повторити. Я був свідомий, що треба підшукати нові методи боротьби, менш дошкульні нам, зате більш успішні. Але наказ був наказом!

Ясна зимова ніч. Проміні місячного сяйва крізь віконце моєї келії впали на протилежну стіну. Під вікном скрипить чобіт стороха по замерзлому снігу. На стіні відбилися грани. Я лежу й туга за волею огортає мою душу, могутньо, стихійно.

Однадцята доба й не знаю нічого, чи прийде перемога наша. Уступить чи не уступить адміністрація?! Виповнять чи ні наші вимоги? Видержать чи ні друзі цей змаг? Непокоїли ці питання мене й відповіді на них я не мав. Не знов, що діється на відділах, скільки держить голодівку й як, що каже "світ" чи кого не вбили і т. п.

Я зайнятий моїми думками лежу й жду, коли прийдуть посіпаки знову силою мене забрати, "щоб не здох передчасно"... Відчинилися двері - ідуть по мене. "Друже, голодівка перервана"! - як грім із ясного неба вдарили ці слова об мої вуха. Невже ж? Не вірю. Підношуся з трудом. - "Він не вірить"... голос аспіранта. Чи ж би хотіли мене тим робом обдурити?! Позираю на двері. - "не пізнаєш мене, друже, я - Р!"

- "Чи ми виграли?" - я кликнув. Двері замкнулися. Я зостався далі самий. Наш староста-проводник відійшов.

Отже голодівка закінчена. Значить поворот до життя. Але як? Чи ми виграли?! Чи заломилися друзі?! Відповіді я не одержав.

Мені принесли молоко. Поволі я його випив. Того дня дали мені звичайну їду всіх в "язнів". Неможливо було її їсти, бо шлунок після 11 діб був такий виснажений, що - після випиття "борщу" - я дістав жахливі болі. Хоч після важких заходів удалось зі світа передавати якийсь час сухарі й молоко моїм друзям, то адміністрація на запити, чи я є в тюрмі, відповіла, що нема. Листа моого на світ не пустили. Таким робом я після 11 дневної голодівки зістрався на тюремному харчі, призначенному для всіх в "язнів". Це вранці: хліб із мішанки ячменю, житнього грису, бараболь і т.п. і "бура" кава або т. зв. "жур"; обід: борщ із напів зігнилих буряків

і картопля або горох чи так зв. дубівка; вечеря: картопляна зупа або так зв. дубівка.

За два дні після закінчення голодівки мене повели на конфронтаци ю до слідчого судді. Силою волі, опановуючи слабість і виснаженість організму, я ввійшов до його кабінету. - "Вже досить відпочивав собі цілих 11 днів, тепер до праці" - кивив він собі. Спершина незамітно об поруччя крісла, щоб не впасті, споглядаю на особу, з якою конфронтаци ю маю. Споглядаю їй прямо в-вічі, усміхнувшись. Заперечус заподані перед тим зізнання й не пізнає мене. Суддя каже мені відвернутися, бо я "суггераю".... Ще раз питав, але Н. Н. обстоює при своєму. Суддя лютує. Особи цієї, очевидно, не знає, - заявляю йому. "Відвести. Ще будете говорити!" -

Коли мене відпроваджують до моєї келії, випадково зустрічаю друга Б., сердешно вітаємося, бажаю йому кріпкости в поведінці, він чорний як земля з голодівки, але мужньо держиться, взагалі людина горда, гідна й обов'язкова. Нас розривають. "Слава!" - кричу ще на відході. "Слава!" - відповідає.

Я в келії. Пливуть тюремні дні. Численні конфронтаци ю з поцівійними агентами. Перечу все. "Не був, не знаю, неправда".... Суддя не подає мені навіть їх зізнань, тільки питав, чи буду зізнавати про ОУН... Я стосую свою попередню тактику.

Нараз одного дня з полудня мене викликають, кажуть забрати речі й ведуть кудись. Я на слідчому відділі, в загальній келії вже. Чому? Переконалися, що трудно мене зламати, а завважили, що я фізично вже був жахливо виснажений, бо взагалі нічого не одержував із харчів із світу, а й жихливе зимно дошкалювало мені. Я виглядав як тінь. Мій друг Б. пізнав мене лише по голосі.

Ну, врешті я між нашими людьми. Це значить, що на проході зможу побачити когось, перекинутися кількома словами й врешті дати знати, що я є тут. Келія напроти тюремної каплиці, дуже темна, найгірша у відділі, над кухнею, тому в ній повно випарів кухонник. Та це дурниця. Добре, що вже побачу своїх. "Слава!" - кидаю, ввійшовши до нового помешкання. "Слава!" відповідає сільський хлопчина, одинокий націоналіст у цій келії/решта злодії й комунисти/. Вітаємося сердечно, хоч особисто незнайомі, але друзі по ідеї. Оповідає мені, що він і батько сидять уже другий раз... Батько десь на іншому поверсі. Обіцяю йому помогти порозумітися з батьком, як тільки бодай трохи розглянуся в нових умовинах.

Наступного дня прохід має моя келія з келією, в якій чекає на касаційну розправу один із наших друзів, засуджений на кару смерті. Зустрічається з ним. Мене огорнуло зворушення: ось сьогодні ми ще йдемо разом, а невдовзі, можливо за кілька днів, цей друг повисне на шибениці. Він у тюремному одінні. Його чорні як вугіль очі блищають якимось неземським блиском. Він героїчно держався ввесь час, мовчав мов гріб. Я не вважав відповідним його потішати пустими фразами чи хочби надією на уласкавлення. Я йому говорив тільки про велич нашої ідеї та про перспективи нашого непереможного руху. Він мені сказав, що його кожного дня кличуть поліційні агенти й випитують про друзів та обіцяють йому уласкавлення президента коли він зрадить їм тасмниці. Цей Герой їм заявив,

що радше повисне, ніж зрадить.

Він це мені оповідає щиро, сердечно; його обличчя було кам'яно-непорушним. Я йому сказав на прощання, що ми завжди духом із ним і в останній хвилині його життя тюремні друзі теж будуть з ним. Він не буде умірати забутий, а в українськім народі буде жити вічно. Ми кріпко стиснули правиці. Він сумувито, але з достойним розумінням величі й трагічності хвилини, споглядав мені в-вічі, усміхнувся - і ми розійшлися. Я в свою келію, він у свою!...

За два дні ми побачилися ще раз на проході. Його знову кликали агенти, але він ще раз їм у рішучій формі заявив, що немає мови про якісь зізнання. Я не сказавши ні слова, вхопив його руку й сердечно йому отим передав признання всіх друзів. Це було наше останнє побачення. Мене наступного дня забрали в іншу келію, зорієнтувавши, що не варт допускати до наших розмов.

До моєї нової келії привели другого друга Н. Н. Ось тепер я починаю новий, інший, ніж досі, спосіб життя; був між своїми.

Коли я вже дістався по всіх моїх пережиттях до загальної слідчої келії, мої численні товариши сиділи ще по карцерах, одиночках, без проходів, тортуровані поліцією, биті адміністрацією; щораз то нові приходили зі "світу" й з ними починали те саме робити, що зі мною досі. Треба було призадуматися над тим, як покласти край тому всьому. Голодівка не помогла багато. Адміністрація все, що обіцяла нашому старості, за кілька тижнів відібрала, знаючи, що голодівки не повторимо, а подруге й бажаючи нас зламати морально. Отже треба було піdnайти нові методи боротьби, якими ми могли б шахувати адміністрацію, а самі не багато потерпіли б. Довго роздумував я, що тут нам чинити. Недалеко від моєї келії сидів наш новий провідник бл. п. Володимир Нідза, людина високої моральної вартості, хрустально чиста. Не тому, що "про мертвих тільки добре", але й за життя його я в тюрмі мав про нього цей самий погляд. Тому й підпорядкувався всім його наказам і написавши оцінку голодівки, вислав йому до апробати. Він призначив мене до проводу політ-в"язнів-націоналістів. За згодою провідника я обняв слідство в справі тих, що заломилися в час голодівки. Суд наш строго покарав усіх "страйколомів", чи то завішуючи їх у правах членів на довгі місяці, чи накладаючи карні голодівки, що їх вони мали маніфестаційно вести й перед адміністрацією заявляти, що вони голодують тому, щоб адміністрація знала, що в нас є карність.

Моя оцінка голодівки не мала щастя. Я писав її три рази на паперцях від курення. Уже готовий примірник впав при передачі до рук адміністрації. У часі писання мене "накрили" раз, але мені вдалося в останній секунді все знищити. І стражники відійшли з нічим, хоч за кілька днів, коли вже зловили переписаний примірник, робили мені "рапорт", як здогадному авторові, але тому, що не мали доказу, обійшлося тим разом без темниці.

Тимчасом у тюрмі відносини загострювалися. Адміністрація дала била в"язнів, а поліція урядувала в судовій тюрмі, як у себе в поліційних арештах, а то ще й гірше. Нестерпно було жити. Нашому провідникові заявила адміністрація, що взагалі не будуть з ним говорити.

Одного дня чую під келією крики: бути одного з друзів. Прискаю до дверей й кричу з усіх сил: "Не бий! Не бий! Моя келія кричить ціла. Кричить і вся тюрма: "Не бий! Не бий!" На келію впадають стражники. Мене забирають. Аспірант-садист питав, чи я кричав. Кажу: так! Він здивувався, що я признався. - Чому? Заявлюю, що коли вони мордують безборонних людей, то я мушу кричати. Грозить мені темницею й кайданами. Я йому відповів, що я вже це все пережив, отже мені не лячно. Нас усіх виводять із келії до холодної "камери", розбирають до гола/дослівно/. Люта зима - стоїмо всі нагі коло вікон, вони ніби роблять коло нас ревізію.

Врешті вертаємося до келії. До речі, в цій "камері"/коло магазину/ змордували до нестями Д-ра О., - розібрали до нага - били його ланцюгами й ключами, доки не зомлів, опісля відчутили воюю й били далі, врешті нагого вкинули до темниці на бетон...

У карцерах без плащів і покривал, без проходу й при ніякому опаленні - сиділи другі друзі. За одне слово сказане по-українсько спали на долівках. Але всеж ніхто з них не хотів говорити по-польськи. "Шпіцрута" аспіранта-садиста, кайдани на ногах у темниці, масакра стражників - це був "хліб насушний".

Я важко захворів. Мене забрали до шпиталя. Страшний біль очей ночами не давав мені здріматися. Я майже нічого не бачив. Лежав у шпиталі. Тут припадок хотів, що стрінув я одного з друзів, що 16 днів держав голодівку, не знаючи, що вона перервана. Він силово кормлений пручався, а стражники навмисно так наливали його, що до легенів дісталося молоко. Важка операція й він ледве жив. Ледве трохи я прозрів, мене забрали назад на келію.

29. 1. святкували ми "Крути" голодівкою. Заощаджені тим робом гроши ті, що одержували зі світа поміч, передавали на "Рідну Школу". Крім того кожний із нас мав жовто-блакитну стрічку. 22.1. теж святкували. Загалом кожне національне свято ми святкували в тюрмі з зовнішніми ознаками/жовто-блакитні стяжки завжди в нас були/, а в роковини смерти Данилишина й Біласа, як і других геройів демонстративно не виходили ми на прохід; носили ми в цей день жовто-блакитну стяжку, перевязану чорною. Провід УНПВ видав популярні реферати про дані Роковини. окремим наказом доручив в означеній годині ще й мовчанку усієї тюрми для вшанування пам'яти поляглих. Я певен, що ніде так урочисто не святковано наших великих днів, як у тюрмі. Коли було більше друзів у келії, то ще й спільна гутірка, розважання й т. д. мали особливше значення. Провід докладав теж усіх старань, щоб ідеологічно вишколювати людей. Ціла низка рефератів, опрацьована серед важких умовин - це був плід наших тюремних змагань для вишколу селянських хлопців.

А в парі з цим треба було думати над найважнішою справою, над боротьбою з адміністрацією. Нагло вивезли сл. п. Нидзу - провід перебрав я, коли другі відмовилися. До нас дійшла глуха вістка, що касація друга Н. відкинена, кара смерти затверджена; його забрали на "келію смерти", де жде на екзекуцію. Провід видав наступний наказ: кожного дня від 4-ої год. вранці мають націоналісти створожити, а зокрема ті келії, що їх вікна виходять на шпитальне подвір'я, мають пильно дивитися, коли вестимуть засудженого на

страчення; Коли побачать, тоді ціла тюрма, точніше націоналісти та їх сипатики сидітимуть при вікнах і супроводжатимуть засудженого співом: "Ще не вмерла..." й окликами: "Слава Україні! Хай живе Українська Національна Революція! Слава Героям!" Коли б до тюрми впала поліція й була масакра, то ми мусимо бути приготованими на все. З вікон не сходити!

Здається більше, ніж два тижні чекали в смертній келії друзі на смерть. Нараз одного ранку до смертних келій ввійшли посіпаки. Засуджених вивели з нашої тюрми. Кару смерти замінено їм на досмертну тюрму.

Тоді вперше з'явилось число нашого тюремного органу "Грати" за редакцією Щ. Та я не вважав можливим продовжати в той час редактування періодичного органу, бо на перший плян виринула справа оборони перед терором адміністрації. Я рішився, як слідчий в "язень", перебрати на себе офіційний провід цієї боротьби та всю відповідальність за це. А покищо я мусів зорганізувати тюрму до боротьби; треба було наладнати зв"язки, встановити умовлені знаки/коди/ до писання й до стукаання для всіх, для провідників келій, для членів проводу, для суду. Вся ця робота, як і наладнення чисто тюремних зв"язків/підшукування послугачів до передавання "Гріпсів", розвідування, де хто сидить, призначування провідників келій і відділів, поучування їх, писання рефератів, комунікатів, приказів, тощо/ забирала мені ввесь час. В добавок із моєї келії забрали друга. Виринало багато справ, зв"язаніх із поставою нашою до комуністів, які старалися втягти наших селянських хлопців, необзаніомлених із тюремним життям до різних авантур.

Так напр. комуністи проголосили акцію боротьби зі ставанням під час вечірньої й ранньої тюремної молитви. Це виглядає в той спосіб, що на коридорі співає одна келія в "язнів"-послугачів молитву, а ціла тюрма має стояти спокійно. Досі під час тої молитви, хто хотів, стояв. А тепер прийшов наказ начальника тюрми, що всі мусять стояти. Я стояв завжди й подавляюча більшість націоналістів теж. Коли ж тепер прийшов наказ примусу, комуністи почали агітувати, щоб не ставали в "язні посполіті", бо, мовляв, це є примус. Для мене було ясне одне: наказ цей нас не торкає, бо ми стояли перед тим під час молитви, отже я рішив не видавати свого окремого наказу, ані не зв"язуватися в цій справі з друзями, хіба що вони спітали б. І дійсно стук-стук допити. Питають друзі, що чинити. Комуністи повели агітацію між злодіями й ці прилучаються до них, значить не будуть стояти. Справа стоїть так, що в деяких келіях усі злодії підуть за комуністами/самозрозуміло, комуністи в 80% жиди/, тільки націоналісти будуть стояти. Отже справа складна, бо комунарі демагогічно твердять, що ми помагаємо адміністрації, коли стоїмо до молитви. Я був свідомий, що злука зі злодіями є хвилевою: коли адміністрація погрозить, злодії затихнуть, а за ними комунарі; а в тім є немислимое, щоб ми йшли під їх гаслом, хоч вони їх дуже зручно формулювали, мовляв, ми не я проти молитви, але проти примусу. Я видав наступний наказ: Друзі під ніякою умовою не сміють піти за демагогією комунарів; вони продовжують своє попереднє становище, стоять так, як стояли досі - до молитви; адміністрації заявляти, що коли стоять до молитви, то не тому, що є

таке зарядження начальника в "язниці", але тому, що націоналісти ша- нують релігійні почування других, будучи самі віруючими й робили це ще перед наказом.

Я написав ще ширше вияснення і другого дня, коли ішли ми на прохід, вкинув через "візитирку" до сусідних келій із дорученням переписати в кількох примірниках і подати далі. Нас було тоді в тюрмі около 250 націоналістів і нам вдалося так наладнати зв"язки, що не дивлячись на терор, все функціонувало як слід. Мої сподівання сповнилися: посполіті заломилися й почали стояти, комунари ще якийсь час "бунтувалися", а потім пішли на угоду з адміністрацією, бо їм не хотілося закоштувати темниць чи карцерів, у яких вже місцями наші сиділи. Взагалі з комуністами адміністрація поводилася багато легше, таксамо поліція. Їх ніколи не тортуровано безсонністю, ніколи задля "признання" не сиділи в карцерах і т. д., загалом ніхто з них не чув, що таке терор, що його стосували до нас.

Одного дня на нашому відділі знову крик, на коридорі бути одного з друзів. Починаємо кричати: "Не бий", не бий"! Я маю рапорт. Мені зазначує начальник тюрми, що він спровокує крики в той спосіб, що скаже на подвірі кричати стражникам: "Не бий", а коли тюрма підхопить, то він, маючи приготовану поліцію, зробить масакру за бунт. Це саме мені сказав аспірант. Начальник сказав це ще раз у моїй келії, коли я його витягнув на розмову в цій справі, щоб мати свідка на його погрози. Я дуже добре зінав, що вони можуть зробити, але я зінав теж, що це торкається передусім того, щоб відстрашити нас від усякої спроби боротися якнебудь. Тому я рішив тоді таке: поки не розпочали ми плянованої акції, крик це була єдина оборона, бо тюрма находилася посеред міста, отже крики чують люди й світ; зате, коли зачнемо нашу широку акцію, в якій вживатимемо інші й більш успішні засоби оборони, треба буде заборонити крики, щоб не дати можливості адміністрації провокаціями звести нашу акцію на нівець.

Тимчасом нам щораз важче жилося. Я не згадую вже про те, що часописів ані листів із дому ми взагалі не мали. Темниці, карцери, поліційні тортури тривали безпереривно, побої стражників на порядку дня, хворі націоналісти без найменшої опіки, у кайданах на бетоні дніювали й ночували, без світла в карцерах і неопалених келіях, з забороною сидіти, /цілий день мусіли ходити/ і т. д., і т. д. Важка боротьба з цим, але вона мусіла прийти. Наладнавши все й підготовивши друзів на найгірше, я проголосив акцію націоналістів.

Я поділив акцію на три частини: 1/ внеможливити судові всяку працю; 2/ виступити проти адміністрації й внести хаос у її ригористичний порядок; 3/ розбурхати світ, батьків, оборонців і публичну українську опінію; 4/ внести фермент між посполитих в "язнів", а навіть, коли б вдалося, противставити їх адміністрації.

З тою метою Провід УНПВ заборонив націоналістам, тим, що находилися в слідстві, і тим, що мають мати розправу, складати які-небудь зізнання. Доручив я заявляти судові, що, як довго є терор у тюрмі, так довго ні один націоналіст не буде зізнавати ані в слідстві ані на розправі; на розправі доручив я зізнавати тільки про пекло тюрми, і більш про ніщо. Ніяких протоколів поза тим, що

торкається життя в тюрмі та терору поліції, не підписувати, ніяких писем з суду не приймати, ані не підписувати.

Далі: Не голитися, не виходити на прохід, пакунків, ні побачень із ніким, крім оборонців, не приймати. Вкінці: Провід УНПВ доручив створити комітет із посполитих в"язнів українців, які мали підготувати за стислими вказівками до акції всіх посполитих.

Я ввів степеновання в методах, себто не примінювати їх від першого дня нараз, а вводити поступнено. І так найперше щодругий день ми не виходили на прохід, опісля взагалі не виходили, на побачення не йшли й т. д.

В "Приказі" я подав мое прізвище, як відповідального за цілість боротьби, з приміткою, що акція може закінчитися тільки перемогою, про яку особисто усно повідомлю друзів, тому хай не вірять ніяким провокаційним письмам, які може адміністрація видати. Коли б мене не стало, то я визначив наступника, про якого знато кількох друзів, і він тоді зголоситься як черговий провідник.

В "Приказі" доручив друзям, щоб на випадок, коли "владза" буде відвідувати келії, говорили чого ми жадаємо з тим, що переговори й остаточне рішення виношу виключно я. А жадаємо між іншим: 1/ знесення карцерів як келій для в"язнів і негайнє звільнення всіх друзів із них, 2/ заперестання тюремною адміністрацією побоїв, 3/ заперестання поліційних тортур, 4/ признання нашого провідника як офіційного представника українських націоналістів політ-в"язнів, який полагоджує в імені всіх націоналістів усі справи з начальником в"язниці, 5/ політичні келії, 6/ українські книжки й газети, безкарне вживання української мови, 7/ усунення аспіранта-садиста зі становища заступника начальника в"язниці, 8/ усунення з відділів стражників-садистів, 9/ лікарська опіка, усунення венерично хворих із келій здорових людей; далі були численні жадання, що торкалися покращання тюремного побуту взагалі для всіх в"язнів, як харч, прохід і т. д., завдяки чому вдалося нам по 2 місяцях акції взяти всю тюрму - себто - 1.2000 в"язнів під наши накази.

Так зaczалася затяжна боротьба, що тривала цілі місяці.

Розпочинаючи її, я написав до начальника в"язниці письмо, в якому повідомляв, що за акцію націоналістів відповідаю я та нею кермую й що акція буде перервана щойно після виповнення всіх наших жадань. Одночасно я зголосився до рапорту-пертрактациї. Очевидно, начальник мене не візвав. Зате прийшов аспірант і сказав, що я збожеволів, і що він відучить мене від таких зухвалистств, та що начальник узагалі не буде зі мною говорити; а тимчасом для мене є готова темниця...

Дні плили.... Репресії тривали далі. Нас постановили зламати. Коли я знову був у моїй келії, - дав доручення писати демонстраційне письмо до прокуратури й водночас повідомив суд, що ми відмовляємося зізнань аж до заперестання терору. Я доручив при візитaciї келії говорити про все обширно прокураторові, і хоч він такий самий, як вони всі, але коли сотки людей буде йому одне й те саме говорити, то це продемонструє нашу силу й невгнутість.

Прийшов прокуратор. Коли наші один за одним йому рецитували

жадання, він казав, сміливіших кидати до карцерів. Врешті прийшов він до моєї келії, а коли аспірант мене представив, як "бунтівника" цілої тюрми, і прокуратор спитав, чи я маю ще щось сказати, як усі, я відповів, що я хочу взагалі з ним говорити в справі полагоди наших жадань. Він мені заявив, що він не може зі мною говорити як із провідником в "язнів", бо регулямін не знає ніяких політичних в "язнів", а тим менше іх провідників, а тільки я можу говорити про себе. Я сказав, що я виступаю як представник понад 200 людей і регулямін не змінить того факту, що цих 200 людей обдарували мене цим довірям і що акцію можу тільки я ліквідувати.

Прокуратор лютий вилетів на коридор.

Щоб унеможливити нам усяке порозуміння одного дня нагло нас перенесли на інший відділ, де вікна крім грат мали густі дротяні стінки. Перед тим нас до нага розбириали, все перешкували, щоб ми не змогли перенести зокрема ні куска олівця й т. д. Дротяні стіни мали унеможливити нам спускати й ловити "голоту"/шнурок із прив"язаним листом чи чимось іншим, переданим із одного поверха на другий/, але й на це ми нашли собі раду, робили з прутіків із мітли гачки й ними ловили "голоту"; а писали на паперцях до курення тютюну. Але згодом начальник заборонив паперці, а дозволив тільки тутки. Однак це довго не вдержалося, бо до туток потребували злодії машинок, а тому, що машинки бляшані й при бійці злодії поранили собі очі, отже вернули паперці.

Хоч нас розкинено по всіх усюдах, акція йшла далі. По важких трудах удалось знову наладнати зв"язки з друзями. Тоді загострюємо акцію. Безуспішно. Я то в карцері, то в темниці. До мене заходить аспірант і покливає собі з твої акції: "Но що ж там, пане старосто, коли нарешті програємо?". В одному з комунікатів про стан акції, підписанім УНПВ названо його святохрестним бандитом /він масакрував у тюрмі на Св. Хресті наших в "язнів/- отже він питав, хто писав той комунікат. Я йому відповів, що в справі акції я пертрактую тільки з начальником, а не з ним.

Одного дня кличе мене аспірант і повідомляє, що начальник поїхав на відпустку, а він є урядуючим начальником і буде ліквідувати акцію - отже чого я хочу? Начальник приїжджає аж за 4 тижні. Важка ситуація. Але вороття немає. Я зажду на начальника. "Я зламаю вас силою!" Та ми маємо ще один атут: зворохобити всю тюрму. А з другого боку й суд хвилюється. Цей найважливіший атут у наших руках ми держимо кріпко. Вся судова машинерія стоїть.

Вже другий місяць друзі не виходять із келій. Нас силою гонять. Заковують у кайдани й стрижуть бороди і при цьому так закручують кайдани, що ноги вмлівають. Всіх мусять остригти, отже денно 10-15 людей адміністрація нас відставляє до стриження.

Тому, що наші добре держалися, а окрім того видвигали в своїх жаданнях навмисне справи, що торкали поліпшення загальних умов у тюрмі, посполіті в "язні почали ставитися до нашої акції присильно, а то й підносили голоси, що вони повинні за свої "права" теж заступатися. Я постановив скористати з цих настроїв. Доручив одному з друзів переорганізувати давній комітет посполитих в "язнів,

6int? Cbit bnmarae sakharra, a ue shantrup nppartn a yctim
ctropkbaran tary temparay, ar y temhnony ipocit. Wo tylt nampate po-
3 temhnuy mene nppenecho jo kapudy, ne samkhethi kamwazi

horo.
mo khuna; a blxoxay jo temhnuy; mene sacrynae H. Hlyolo he smi-
baalat, golkotyraen holo; nppekazari ha cbit, mo skita nppekimo
lore saracopkbaran, a hikrinn cnparsm to ontpashra he seppatnica
ulltimoa jo ctilin n sacryka takin hikrass: skita tpmatai mat; n-
mna sa6pbaran mene jo temhnuy n nymor. Barn we mene ctpakhnkorbi upoto
Acntipat, oupekbaran mok blxoxat, nppayna ctpakhnkorbi upoto

in, lpozann, kajuan, mo6 a nppepbar skita. Hl! - blxoxat a.
6ealnyaya cabantn tak kajuan, mo ix a nozar i t. II. Lppekoygra-
ar saabru, ctpakhnk n nmpomorhik mene mat nppekoygra, mo ue
mornatn, mo6 a skita tpmatai, mo holo blxoxat,
ll. Blyckatb B"ash-a-cmekpetap blxoxatnoro n bta nohnae mene ha-
nii. Mene olopuyan tpmatai hactpol. Cntky ftsnho nnpemahnn y ke-

YHUB sa6opohno stahbaran, yhemominkmoe in ue.
onhono; kpm tol "cunat" xoyt bliknkaran stahbaran, a nppobta
cnltuoro spewly; ycti npposkratn o hantpamx tpmawx lompa i to-
kn npporgameo, ane we bci cunat B"ashit he 6lytay mtn paxobashoto
hypocnun, mo6 a mab choktin. Wo 6lytay, nppekazayran, mo mn he tlp-
batn skita, mo boha 6yue 6eacyntuoh; batn nppakn tpmawx
xotib. A blxoxat poshanuanti bletkn si ctily. Menth kasan meppe-
hahnik he nppatnne ts blxoxatn. Acntipat pann cam, ar

tn. A ctora upn economy. Dohn he xotin ha ue hi-
popa, mo ue herno he nppotnptca blxoxat. Dohn he xotin ha ue hi-
nndobrehit yci kajuan n satapathorahit chomom hahnikhep, mn xoemo marn
a samban, mo hacnun yctyntre ham he nntchahat, mo mn he tlp-
kamachit bke shan, otke bke marts tpmato i, mo we octamn.
utib pock n 6lytay, a mene nmpomorhik bonna i amareka norkaybar, mo
uphinn nacnuny hantx torapuntb a kspupetb, a rank mertc nntin o
monatoly nppakn tpmata. Jke mshat, he nppelrobopohn si mho, srt-
Acntipat blxoxat mene jo croet kahuenapit n nohar o6tuhbaran
ylhybeca.

ma, ane n kapara za came bkmbaran ykpachkroj mon. Ate hxta he
upnnmaria, a ychuk kajuan upn patopbar he tpmak mo he ydlmamhbra-
temhnuy, baatali a ykpachkri mrt hikrinx nncm amntchtpatn he
mna kotooc a hantx. Za lopopohna no-ykpachkri gyna n mat kapa
bce sapas. Kapeden, temhnuy, nogoit, kantahin yctyntrean norkhoro
soptetybaraca, a homy dly, i za bcky uhy hemaranaa strament te
Kom nohbarinca komyhtkran jo nocoiontiny, amntchtpatn amntb
kthnup.

inti teneb bnmbaran, mn e posmncion ymtctnun bke maho, xoy i ha
6yuo 6, mn bke beni skita mtaclit n bci kajuan, mo ix nocho-
nppemontn tylt komhy nppbor nppemehctea a skita. Bo, ar boho he
a im e croit mypphntiom nmo ue tylt mero. La bcek ham yttatoc
ue nermie blxoxat, go mn si croit tpmastom he 6yin sposymnti,
hn xotin za bcky uhy mrrtybaran komtetrob nocoiontiny; mocc it
saatavhnx ymorni una bctet tpmn. Tylt noharin knpndi komyhteten. Bo-
hamcastn o6tjhink jo nocoiontiny i blxoxat mo skita sa nokpamahna

наслідками поразки. Знов же, коли не перерву, грозять тим, що всі слідчі в "язні" не будуть мати зарахованого часу слідства, а деякі сиділи вже по два роки! Ще й до того "сипачі" ніби хочуть відкликати деякі шкідливі зізнання. Довгі дні й ночі в цьому майому новому карцері роздумував я над цим усім: Я вже рішив нічого не змінити й вести акцію далі. Коли витримаємо, тоді все буде в порядку; коли ж перервемо, то терор ще більше скріпиться; а коли суд знайде претекст до незачислення слідчої тюрми, то й без цього не заразухє. Відпір теророві мусимо дати, хоч би в ім'я нашої чести. Аবтім, я вірив у перемогу.

Одного дня послугач відхилив жалюзій й увечорі я почав свистати нашим кодом: "Тут Н. Н..." Робив це тому, бо адміністрація, щоб унеможливити мені порозуміння з в "язнями", опорожнила надо мною /карцери в партері/, так, що я залізши на піч, безуспішно гримав патиком від мітли в стелю. Зате на мій свист одержав відповідь. Біля опорожненої келії була келія з в "язнями", де сиділа одна товаришка. Я засвистав їй, щоб ішла в кут своєї келії, бо буду стукати. Я видрапався на піч. Взяв бляшане горня з водою, і, наслухуючи, вистукав жіночому відділові дальші доручення, яких я не міг скорше передати, бо нас перенесли до іншого будинку. Вона зараз перестукала далі. Наступного дня жіночий відділ стосував ті самі методи, що мужеський.

Я мав кілька паперців і графіт із олівця - добре скований. Коли послугач/українець/ відхилив мені жалюзію, вдрапавшися на вікно, я написав при проблісках світла наказ наступного змісту: Всі в "язні" посполиті починають акцію за їх права; методи: не виходити на прохід, не голитися, не приймати пақунків; по 6-тьох днях не приймати демонстраційно одного дня обіду, чергового дня вечері, опісля два дні приймають усе, а відтак знову раз обіду, раз вечері; аспіранта бойкотувати, зн. ніхто не пишеться до нього до рапорту; на побачення посполиті йдуть, і хай скажуть, що тут є мордівня й хай роблять їхні батьки рух у адвокатів. Далі вичислив я жадання посполитих в "язнів", що торкають поліпшення побуту в тюрмі, заперстання побоїв, харчу, світла, проходів і т. д. Грипса передав я через посполитих в "язнів", які мали прохід біля моєго карцеру. Наступного дня друзі розліпили по всіх келіях комунікати в справі акції всіх в "язнів". Аспірант спитав мене, як я видав чергове зарядження, коли я ізольований. Я відмовив відповіді. Бачучи безуспішність моого замкнення в карцері, мене перенесли на відділ.

Акція всіх в "язнів" починалася. Комуністи, як звичайно, почали кириню. Видали свої "окульнікі" за підписом "Зажонду комуни" і "Комітету вензнюв посполітих", в яких доручали крики на випадок побоїв адміністрацією. Провід негайно вислав контр-комунікат по келіях. Я рішуче заборонив якінебудь крики в часі акції усіх в "язнів", бо це дасть претекст до масакри. В часі акції треба мовчати, бо адміністрація має тоді плян ліквідації акції; що інше є в час принагідних виступів, але тепер аспірант ждав на нагоду до масакри.

Одного дня вранці аспірант спровадив поліцію до тюрми. Він і стражники, як звичайно, почали бити когось із в "язнів". Цей почав

кричати. Стражники бути далі; комуністи в надії, що поліція буде масакрувати нас за нашу акцію, кричать собі; аспірант стріляє з револьверу. Як тільки почув я крик, вискочив на вікно й почав кричати до в"язнів: "Мовчіть, бо це провокація аспіранта". Та це не помогло, бо з вартівні вже бігла поліція. Вривається до келії. Масакра. Вереск, зойк, пекло. На жіночому відділі бути навіть наших товаришок, безборонних жінок. На карному відділі друзів. Келію за келією масакрють.

Мої келійні товариши бліді ждали на свою чергу. Уже вереск у сусідних келіях, а потім тихо, чути тільки стогони. В"язні в моїй келії ховаються. Відкрилися двері, впали умундировані п"яні садисти, а за ними заступник начальника в"язниці, одітій у цивільний одяг. "Даць му!" - показує на мене. Затиснувши уста, я стояв, палки спадали по всіх усюдах. В голові шум. В очах темно-червоно-чорно. Лежачи на долівці, я здрігнувся, коли місили чобітами. Коли я очуявся, надомно стояв тюремний пшодовнік, який сказав: "Вже має досить".

Садист по якомусь часі відвідав мою келію в оточенні цілої банди посіпаків і фельчера. "Зняти це!" - сказав посіпакам, вказуючи на перев"язану рушником окривлену голову. "Будемо тепер перетрактувати. Як там акція, пане старосто?!" - ". Я мовчав.

Коло 12. год. прийшов прокуратор на слідство/Масакра почалася около 7. год. вранці/. Прийшов до моєї келії. На його запит: "Хто кричав!" заявляю, що я кричав. Водночас подаю, що я в моїх окликах обвинувачував начальника в"язниці в спровокованні масакри, яку мені вже давніше заповів начальник і аспірант при свідках, - подаю їх прізвища й кажу, що я хочу мати судову розправу за "оклеветання властей". Аспірант підслухує під дверми. Звертаю увагу прокуратора на це. Він удає, що не доглянув. Нагло вбігає один стражник і показуючи на мене каже: "Він кричав - " "Не кричіть, бо то провокація аспіранта". Я "пришиплюю" його з місця й жадаю, щоб прокуратор занотував, що стражник, який хотів мене оскаржувати, "засипав" аспіранта. Другий стражник випихає першого за двері. Аспірант підслухує під візитиркою, на що звертає увагу один в"язень; я показую прокураторові на двері. Прокуратор поіритований каже: "Не заглядати й замкнути двері". А за хвилину прокуратор вилетів із келії, коли я його спітав, чи аспірант буде усунений.

Ввечері тюремні лікаřі в приявності прокуратора оглядали мене й навіть "урядово ствердили" - "17 знакуф"; як на окупантську справедливість досить і того.

Акцію ведемо далі. Більшість посполитих в"язнів прихилилася на наш бік, а навіть комуністи тепер притихли. Провід УНПВ видав поклик до друзів видержати до переможного кінця, бо найгірше вже минуло.

Внедовзі приїхав начальник тюрми. Слідчий суддя, довідавши, що - не дивлячись на побої - я не уступив, зарядив знову мене дати до карцеру! Суд казився, бо всі друзі, як один, заявили, що доки не заряджу інакше, відмовляють зізнань, і доки не виповнять наших жадань, акція триває.

Врешті з карцеру викликає мене начальник в "язниці на пертра-ктації до свого кабінету. Але розходимося з нічим. Я знову в кар-цері. Другого дня до карцеру ввійшов начальник на переговори. І тим разом нічого з них не вийшло. За кілька днів кличе мене знову до кабінету. Якраз дзвонить до нього апеляційний суддя до справ вийняткового значення. Питає, як є з переговорами. Догадуюся про це з необережного вислову: "саме розмовляю". Мене впровадили до другої кімнати. По якомусь часі чую розмову судді й начальника крізь двері. Суддя виходить, "переговори" йдуть далі. Начальник приймає все важливіше вже включно з тим, що усуне аспіран-та садиста зі становища свого заступник. Врешті ставлю останню умову: я перериваю усно акцію. - Він не годиться. Вертаю до кар-церу.

З карцеру вдається мені припадково вислати на відділи радіс-ну вістку, що ми вже виграємо. Чергового дня начальник годиться на останню мою умову. До його кабінету взывають друзів - як від-поручників келій і я усно заявляю їм про перемогу. Радість б"є з їхніх очей. Начальник відвернений до вікна, вдає, що не слухає. Акція наша закінчена.

Несподівано повідомляє мене начальник, що на поодинки я не можу піти відкликати акцію, бо там є мої спільніки, отже суддя заборонив. Повідомляю поодиноких окремим письмом. Але не маю ві-стки, чи вони напевно одержали. Я - очевидно - вже тепер на від-ділі. Яка радість огорнула друзів, не доводиться й писати. Мене викликує суддя. Хоче закінчувати зі мною слідство. Питає, чи маю подати ще яких свідків на свою оборону; заявляю, що правда, акція закінчена, але для мене ще остаточно не зліквідована, бо він мені заборонив повідомити поодинок про це; отже я, як провідник акції, відмовляю зізнань і боронитися не буду так довго, доки не буду певний, що останній націоналіст повідомлений про закінчення акції.

Наша перемога здержала натиск і відкинула на довший час ре-пресії, а з морального боку це був для тюремного життя друзів справжній духовий підйом, якого ніколи не забудуть.

Ми здавали собі справу, що наша перемога буде тривалою тіль-ки тоді, коли ми не допустимо до нових замахів адміністрації на наші здобутки. Вже після кількох тижнів адміністрація зробила спробу зламання зобов"язань. Одного вечора забрала одного з наших друзів, 17. літнього селянського хлопчину. Після чотирьох днів я довідався, що його тортурує поліція на вартівні. Було це перед вечером. Я рішився з місця зорганізувати протест, але таким ро-бом, щоб адміністрація думала, що це нова акція. До пізної ночі вигукував я доручення, якого зміст був такий: завтра вранці на-ціоналісти заявляють адміністрації, що починають акцію й вести-муть її так довго, доки адміністрація не заявить, що не буде ла-мати зобов"язань і не звільнить з-під тортур друга. Ніяких пись-менних комунікатів про це не видавав провід УНІВ, зн. не впала ніяка записка в руки, отже адміністрація не знала, в чому річ. Слідуючого дня мене викликає заступник начальника тюрми й питає, про що йде. Я заявив, що ми домагаємося звільнення з-під тортур друга Л. Його чергового дня звільнили...

Ми свідомі були того, що протести можуть бути взагалі неуспішні, але йшло про те, щоб постійно засвідчати свою готовість боротьби, як теж, щоб адміністрація ще далі не загострювала терору, і врешті щоб тортуровані друзі знали, що за ними стоїмо ми всі.

У час акції провід доручив усім, кому адміністрація відібрала власне одіння, скидати й перебувати в келіях тільки в біллю. Доречі: адміністрація дбає особливо про те, щоб політичних "язнів" зрівнювати й зовнішньо зі звичайними "язнями", тому постійно насильно забирають їм власне одіння. У відповідь в "язні" перебувають у келіях у біллю. Був випадок, що один друг сидів 8 місяців в біллю, загортавши в холодні дні, як стражники не бачили, в прикривку з ліжка, за що був караний безчисленні рази карцером, темницею й битий стражниками.

Отже не зважаючи на те, що в час акції адміністрація погодилася звернути одіння нашим засудженим друзьям, тепер робила труднощі, заявляючи, що звертає тільки засудженим із ст. 97 к. м. - себе за приналежність до ОУН, а всім другим, які не мають цього параграфу, не зверне. Мої численні заходи в адміністрації вже в характері офіційного представника політ-в "язнів", були безуспішними. Тому рішився я на черговий протест.

Коли пізною ніччю я вистукував доручення друзьям, стоячи на печі/стукав до келії надо мною й до сусідньої з тою келією/, нараз тихо відкрилися двері, ввійшла нічна сторожа й зловила мене. Я опинився, як звичайно, в пивниці./Доречі: я розраховував на те, що ніччю всі ключі замкнені на вартівні, отже навіть коли чути моє стукання, то - поперше, не ствердять, хто стукає, а подруге, коли б ключник зачав "напоминати", то я в час потраплю вскочити на моє ліжко. Тим разом я перерахувався/. Переноочувавши на бетоні з водою, в льосі під темницею, другого дня я вернувся до келії. Крім темниці я мав ще за стукання рапорт у комісаря тюремної сторожі. Не заперечую, що я стукаю, я заявив, що я мушу порозумітися з товаришами, як їх представник; коли мені унеможливлюють робити це легально, то я роблю й робити буду нелегально, тимбільше, що адміністрація не додержує своїх зобов"язань і друзям не звернула одіння, на одержання обіцянки газет не дозволяє й безліч других справ не полагоджує. Я заявив, що ми розпічнемо наново акцію старими методами, коли вона ламатиме дальнє дане слово. Комісар на моє "зухвалство" сказав, що вони мене - як бунтаря - інакше присмирятъ, коли дотеперішні заходи не поможуть.

Ось так будучи у вічному поготівлі, ми всетаки здергували посилювання терору й боронили свою честь і те, що видерли в боротьбі, кріпко держали.

Садист-заступник начальника полетів із свого становища на нижче, устали масові побої на довгий час, врешті прийшли газети, листи з дому, більше частина засуджених дісталася спільну політичну келію, більшість власне одіння, здобуто свободніше й безкарне вживання української мови й др. Словом, затяжна боротьба не була даремною. Позиції націоналістів скріплювалися й у відношенні до других в "язнів", зокрема посполитих, коли йде мова про зміну їх наставлення до нас. Уже дуже рідко траплялися випадки, коли посполиті, намовлювані ключниками, побивали наших і навіть інколи такий

підбунтований ключником признавався, що йому казали нам дошкулювати, побивати і т. п. Різним завадіякам імпонує, без огляду на їх мораль, сила й солідарність. Одне й друге ми задокументували й скріпили своєю поставою специфічну мораль в "язня", для якого стражник є ворогом і зрада таємниць келії, байдуже яких і ким, є караною. Число "капусів"/донощиків/ почало маліти. У час нашої акції ця язва давалася добре нам у знаки, але й у той час було по келіях кілька масакрів їх, не одному поломили в "язні" ребра й т. п. Правда, мандрували за це до темниць, брали палки від ключників, але язву нищили.

У тюрмі особливі конфлікти ми мали з комуністами. Ця голота добре далася нам у знаки. Багато націоналістів воліло сидіти не раз із послопитими в "язнями", ніж з тою наволоччю. Вічні перехвалики, що вони дбають за інтереси українського робітника, а ми вислуговуємося польській і українській буржуазії, спочатку розсмішували нас, але коли це тривало днями, тижнями, місяцями, роками, вривався терпець, тимбільше, що ця язва провокувала на дискусії наших селянських хлопців і робітників, бажаючи їх протиставити нам. Очевидно безуспішно. Але цього було нам забагато.

Одного дня наші хлопці спонтанно урядили цій банді та їх поплечникам - "рідним" ренегатам - мордобиття. Коли на одній келії член КККП Зах. України жив Г., у своєму балаканні, підбурюючи послопитих в "язні" проти нас, назвав провідника націоналістів-політичних в "язні" прислужником адміністрації за те, що він не хоче переговорювати з комуністами в справі спільної акції, а заявив, що провід в акції всіх в "язнів" належить без дискусії націоналістам - зірвався друг Ф. і "справ" по пиці комунара. Наші хлопці в других келіях теж не були позаду. До речі вже декілька років раніше було замітне мордобиття комунарів. Адміністрація, знаючи, як ненавидимо їх, навмисне після боротьби за політичні келії, дала була так зв. келію нашим, але спільну з комунарами.

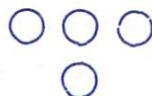
Комунарі дістали звідкись газетний портрет Леніна й почепили його на стіні. Коли жадання наших селянських хлопців, щоб зняли його, було безуспішним, а комунарі ще й почали провокувати й обижкати наших, друзям вірвався терпець і - комунарі з подертим Леніном і "надрушеними" головами зчинили пекельний вереск, що "націоналісці мордуйон", і гримали в двері закликаючи ключників. Очевидно, ключники стали по стороні комунарів і наші помандрували до темниці. Але комунарі мали науку.

Окремим приказом провід УНПВ заборонив усім націоналістам усякі дискусії з комуністами, всяке близче життя в келії, яке виявлялось би, напр. у формі взаємного угощування, як це водилося в тюрмі, харчами з хати, спільні виступи проти адміністрації, - словом, на кожному кроці поводитися з ними, як із ворогами: натомість збаламучених, неосвідомлених сільських хлопців, особливо з Волині, притягати до себе й розкривати їм очі на брехню, /бо в ґрунті речі волинський комунізм - це ніякий комунізм, а несвідомість/.

Ніколи не забуду "грипса", що його я одержав від навернених селян Волині. Було це вже в часі нашої судової розправи. Нас зачутто в кайдани й в оточенні маси поліції ми йшли з вартівні до

авт. Тому, що добровільно не всі давали себе заковувати, поліція на вартівні чинила деяким "масакру", кидала на землю, била, копала ногами. Чути було крики. Врешті ми вийшли закуті і позирали на вікна сусідних келій, в яких ми знали - сидять засуджені волинські селяни за "комунізм". Вони стояли біля вікна. Ми підняли руки в кайданах і кликнули: "Слава Україні!" З вікон нам відповіли волинські селяни: "Слава Україні" Ім слізози стояли в очах, як писали пізніше. В згаданім Грипсі, що його я одержав за кілька днів, вони просили простити їм іхній колишній комунізм, бо вони не знали, не маючи преси, що таке ОУН, і заявляють себе націоналістами й сердечно просять бодай вважати їх сипатиками націоналізму та слати їм реферати, прикази, що й як мають чинити, щоб направити свої похибки.

Але й не завжди були успіхи. Скільки труду й розчарувань довелося мені самому пережити, коли цілими днями, бувало, я переконував збаламученого львівського робітника, щоб врешті він, призначивши вже мені слухність, підбурений наново комунарами, чергового разу починає усе від початку... І це повторялося з ним нераз.

Тюрма заповнилася друзями. Порозкидані були вони на різних відділах, келіях, - зв"язок зловити було досить тяжко. Послугачі здебільше були "капусями". На вікнах густі дротяні сітки. Але треба постаратися, щоб друзі не були самітними. Провід УНПВ - до якого, крім провідника, належав ще містопровідник і вишкільний референт в одній особі, референт організаційних справ, що тримав зв"язок з відділами/а їх було шість/ і ще один член, як безпосередній помічник провідника - рішив видавати періодик, спочатку раз у місяць, опісля - два рази. Писаний він був на паперцах від курення в розмірі 50 до 70 сторін, називався "Непоборні", орган проводу УНПВ. На зміст його складалися ідеологічно-програмові статті, політичні, святочні/з нагоди різних Роковин/, огляд преси, хроніка тюрми/де хто сидить, хто прийшов новий, кого засуджено й як, і т. п./; офіційна частина була окремо в спеціальних "Приказах". Нагадував це орган К. Е. ОУН ЗУЗ "Бюлетень". У ньому співпрацювали такі автори: Євген Озерський, Зорян, Сук, Щуст, М. й інші. Журнал переписувався ранками й вечорами в 3-4 прим. Ішов до провідників відділів, а ці пересилали до провідників келій.

Перше число "Непоборних" мало "пеха". Коли я одержав від Зоряна вістку, що все переписане й жде тільки на ніч, щоб розіслати, я зараз звернув увагу на те, що з огляду на величину "Непоборних" буде тяжко їх крізь сітку втягнути до середини келії й стражники можуть дуже легко зірвати тичкою "голоту"/шнурок/ разом із нашим "журналом". В добавок цього вечора трипілось, що стражники зробили засідку на наші "голоти", як це якийсь час чинили. Поставали під мур і вартували. Хоч не знати я про це, але на кожний випадок кожу пустити пробну "голоту" з пустим папером. В менті, коли ловлю

її, тичка зриває її мені. Отже відкладаємо справу до ранку. Та десь коло півночі наші хлопці на другому поверсі пробують щастя, тим разом - як довідався я потім - без пробної "голоти", 1-ий примірник паде в руки засідки. Ранком упав другий примірник. До мене вранці впадає "хатранка"/ревізія/. Кличуть мене, показують журнал і питаютъ, хто автор. Не знаю. Грозять, щоб ми занехали цього, бо "що в нас ніхто не видавав газети".

Очевидно, ми нічого собі з цього не робили й продовжували видавати "Непоборних". Ах! Як зраділи наші селянські хлопці, коли дістали свою тюремну газету, з якої довідалися не тільки, що в світі нового, що в тюрмі, але й отримали духовний корм, вишкіл, аргументи в боротьбі з комуною і т. п.

З часом ми поширили нашу видавничо-освітню й вишкільно-виховну діяльність, видаючи окремо обширні реферати напр. реферат Зоряна про большевизм, Озерського про соціальне питання й релігію, М. про демократію й політичні партії й т. п. Ми поділили вишкільну діяльність на два роди: для вище заавансованих і початкових. Першу вів Озерський і Зорян, другу М. і др.

Ми вчили також писати й читати тих українців, що не знали грамоти. Коли переношено такого "учня" з одної келії на другу, то націоналіст, що був у цій келії, продовжував науку там, де попередній скінчив.

○○○

Адміністрація вміщала нас у найгірших келіях, як небезпечніших для "держави" і "життя" "обивателів". У часі нашої першої акції я був у келії, де у віддалі двох метрів від вікна неможливо було читати. А писати щонебудь, той не було мови, тим-більше на папірцях. Отже треба було наблизитися до вікна, яке було осаджене два метри від долівки і так прочитувати щонебудь чи писати. Келія мала два маленькі віконця густою дротяною сіткою забезпечені,/крім грат!/; коли примкнулося вікна - в келії був сумерк і в найясніший день. У поблизжі був будинок тюремної каплиці, яка заслонювала ввесь овід. Келія була вузька і довга, призначена для 6-7 люда. Але були місяці, коли було по 25 і більше людей. Спали, де попало, на долівці, столах і т. п. Особливо в літі повітря жахливе. Природні потреби полагоджувалися в келії до звичайного бляшаного "кібля", який ніколи не дезинфекувався, а тільки два рази денно виливано./Отже навіть за цю дрібницю, як дезинфекцію треба було вести боротьбу!/. У задушні дні нераз доводилося зливатися водою, щоб не зомліти. Нераз сиділи у біллю і наближувалися до вікна вдихати жалібно повітря. Прохід тривав кільканадцять хвилин на подвір'ю, оточеному мурами каплиці й тюрми. Сонця ніколи там не було. Літом бухали на нього випари келій. За провітрювання келій, бодай у час проходу, треба було також боротися. А жахливий бруд, блощиці, роками незмінювана солома в сінниках доповнювали образ. Бувало, що ми засипували маси блощиць на долівку і коли стражники не бачили цього, палили папером. Загалом, гігієнічні умовини - це був один жах. А купіль? І за купіль

треба було боротися. А лікарська опіка? "Аспірина", "рицинус" і "йодина". Ніяких стараних оглядин. І за це також треба було боротися!

І ще одна язва в келіях. При вході у тюрму не було ніяких бодай примітивних оглядин для провірки, чи не входять до келії заразливо недужі. Звичайно різні злодії й шумовиння венерично хворі, не признаючися до цього, жили зі здоровими. Нераз завважували в "язні" недугу й зголошували стражникам, але - безуспішно. Мені доводилося з адміністрацією нераз говорити про це й даремно. Жахливо нестерпне є життя в такій келії, коли ви свідомі, що між вами є венерично хворий. На кожному кроці лякається інфекції, ховаєте свої менашки, оминаєте, як тільки можете, його, але все ж залишається спільній "кубель"; врешті це вповні вичерпує вас нервово. І для створення окремих келій для венерично хворих треба було боротьби й це ми також вибороли...

А моральне пережиття самітнього політичного в "язня" між злодіями, скритовбивниками, альфонсами, гомосексуалістами, грабіжниками, обманцями, предмет розмови яких обертається день-в-день довкола їх пригод і сексуальних збочень. Нераз огортала людину та-ка огіда й відраза до оточення, що за хвилину самотності дав би не знати що; тоді інколи карцер чи темниця були... моральним відпочинком. Тому й така запекла була в нас боротьба за політичні келії, бодай для засуджених друзів, щоб - роками цілыми перебуваючи в тюрмі - не потребували переживати вічно цього морального упокорення. По затяжній боротьбі, після поліційних масакр, це й вдалося нам здобути для більшої частини засуджених.

Після спровоковання жидівсько-комуністичними вожаками вуличних авантур, сотні люмпенпролетаріяту прийшло до тюрми. Цей пролетаріят не мав нічого спільногого з робітництвом, а була це звичайна батярня, яка жирує й краде чуже майно. Особливо почали агітувати проти нас комуністи серед посполитих тоді, коли на приказ Проводу УНПВ друзі в усіх келіях відмовилися складати протести проти "кривавого терору буржуазії", до яких накликали комунарі. - Ця частина українського робітництва, яка дісталася теж до тюрми, по зусильній нашій агітації, прихилилася на наш бік.

Коли я припадково йшов на побачення з ріднею у цій самій турі мав побачення також голова чи член страйкового комітету будівельних робітників, українець, зльокавтований урядовець. Я ждав уже на розправу, отже мав побачення в так зв. коритарні крізь грата й решітку в стіні, віддалену барієрою у віддалі 1 метра. Нас в "язнів" було більше. Було й кілька комунарів- жидів і поляків, які того українця окружили. Почувши моє прізвище при викликуванні стражником, він дискретно наблизився до мене й почав виправдуватися, що він попав між комуністів і заявив мені, що він стоїть до наших вказівок, лише треба, щоб ми практично боролися за робітничу проблему, бо робітники, як і він, симпатизують із нами, але мусять боротися нині також за хліб, а тут марксисти їх баламутять і вхо-

пили у професійних союзах провід. Усе це він сказав душком, бо нас розділили, а й комуністи підбігали, наслуховуючи.

Про правдивість його слів, я міг безчисленні рази переконатися, коли сидів із збаламученими львівськими робітниками, й, на диво, дуже легко вони знаходили правдиву путь. Комунари казилися. Я пригадую ще сьогодні зі зворушенням момент, коли один нужденний вуличний продавець краваток, заарештований за "комунізм", довідавшися, що в келії є українські націоналісти, відкинув пропозицію мали комунарів жити з ними в так зв. господарській комуні, хоч вони по-вні поліці харчів і тютюну. Я приступив до нього й спитав його, чи він комуніст. Він усміхнувся й відповів: "Я українець. Моя жінка полька. Маємо дівчину. Вона хоче хрестити в костелі, а я в церкві. Дитина вже другий рік нехрешена. Бо я до костела не піду, але таки, як вийду, навіть як жінка покине мене, охрешу в церкві. Я не є комуніст, я вірю в Бога й Україну, я хочу мати тільки працю і хліб. І хоч ви мене тютюном не потрактуєте, бо не курите, а й поліція повних не маєте, то я буду з Вами, а від комуни не хочу". Це зрештою невідірваний факт.

У нас спільне життя виявлялося в тому, що кожен із друзів, який щонебудь дістав із світу, давав до спільногого вживання всіх по рівній частині. Таким робом кожен без огляду на те, чи одержав якусь допомогу зі світу, від рідні, чи ні, - мав те, що всі. Однак із нами міг жити спільно тільки націоналіст, український політ-в"язень. Ніякий посполитий не міг жити в спільноті з націоналістами. Ми обділювали, коли мали чим і з-поміж посполитих тих, що не мали, але поза нашою спільнотою. Значить, коли б він одержав пакунок, не міг він дати до нашого вжитку, бо ми не приймали. Комунари, навпаки, жили в господарській комуні з-часта з усякою голотою. Ця наша засада спочатку обурювала посполитих, але було недозволено проводом її ламати. З часом, привикли до цього й посполиті. Очевидно, про якесь спільне життя з комунарами, хоч вони були політичними в"язнями, не було мови.

Але була ще одна категорія в"язнів, на яку провід УНПВ доручив друзьям звертати особливу увагу. Це були наші селяни, які діставалися до тюрми за бійки, за "межу", за дрова з панського ліса для нетопленої хати. - Вони - звичайно - симпатизували з нами; це в зasadі був здоровий елемент. Провід УНПВ доручив їх виховувати, вчити грамоти, оповідати про Україну, її історію, тощо.

Звичайно наші селяни, що припадково попали за повищі провини в тюрму, коли були засуджені, не сиділи в келіях, але радо йшли до роботи й заповняли цілий так зв. робочий відділ тюрми. Зате будучи на слідчому відділі, під впливом наших людей, вони нераз спромагалися на різні почини. І так, коли під час одної з численних акцій провідник УНПВ сидів у карцері, вони демонстраційно записувалися до начальника тюрми до рапорту з жаданням, щоб представника націоналістів звільнити з карцеру.

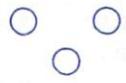
З-часом адміністрація за поміччу "капусів" зорієнтівалася, що ми невсипуше працюємо над нашими людьми; тоді почала давати їх до келій, де було менше або де зовсім не було націоналістів. Та це було досить тяжко їй ввести в правило, бо не мала де подіти націоналістів. Так склалося, що я сидів в одній із келій, де був дав-

ніше сл. п. Білас. На одній із полиць було вирите його прізвище. Загостривши ложку до поруччя ліжка, я вирізав цей напис і його виніс на світ один із таких наших симпатиків. Що з цим сталося, не знаю, але думаю, що десь у нашому селі за образом жде своєї хвилини...

В келії, яку я вгорі описав, перебував я з перервами/шпиталь, карцер, ізоляція, темниця/ більше, ніж рік. Узагалі майже неопалена келія. В зимі треба було постійно ходити, бо зимно. А тому, що було мало місця на проходи в келії, отже, коли одна партія ходить, друга мусить сидіти й ждати на свою чергу. Прикривки на ліжках дрантиві. Щоб трохи загрітися, спали ми по двох під спільним накривалом, або рушником зв"язували накривало в рульон і влізали в середину.

Мені дуже дошкуляла осіння й зимова негода. Мої грудні недомагання, наслідок темниць і пережить дев'ятирічних днів, впливали на очі. Я дістав жахливі болі, запалення дугівок; майже не бачив. Мені давали якісь "кроплі", від яких мені тільки гіршало. Третій тиждень пролежував я в келії, огорнувши очі та, переживаючи такі болі, наче б рвалося все в голові. Тюремний лікар цим не інтересувався. На численні інтервенції адвокатів - врешті прийшов із світу лікар і ствердив, що не багато бракувало до осліплення.

Недуга очей повторювалася щокілька місяців і завжди треба було боротися за дрібку атропіни, гарячу воду й якусь масть... І при кожній рецедиві хвороби завжди та сама загроза осліплення. Вертаючися раз у літі з темниці/були тоді наші Зелені Свята/, з кромішньої темряви на сонячне світло, я осліпаний ним, впав. Кілька годин треба було, заки я міг уже на келії звикнути до денного світла. Незабаром, після цього я знову дістав запалення дугівок. Знову давали дві "кроплі", знову погіршення недуги, знову рух на світі й врешті дістав старі ліки та якось одужав.

Життя в келіях плило своїм шляхом. Вишколи йшли далі, чуйність наша у боротьбі з адміністрацією не присиплялася.

Та одного дня закомунікував по келіях комісар в"язничної стояржі, що з наступним тижнем буде тільки одна страва на обід. Досі був такий харч: вранці т. зв. кава/в"язні звуть її "люра"/ і чвертка хліба з мішанки жита, вівса, ячменю, картоплі, кукурудзи й грису; обід: зупа картопляна або "борщ"/вода з картоплею або буряком/, картопля або каша, або так зв. дубівка; вечеря: зупа або дубівка. Хоч досі харч був нестерпний/нераз витягали в"язні хробаки з хліба й страви; коли один націоналіст показав це стражникові, пішов... до карцеру/, адміністрація рішила давати на обід тільки одну страву - "зупу".

В"язні обрушилися. Комунарі хотіли захопити провід акції в свої руки. Провід УНПВ рішив скоро діяти. Керму мали взяти ми, щоб скріпити свої позиції перед адміністрацією. Тому Провід дору-

чив заложити комітет посполитих в "язнів", щоб вирвати ініціативу з рук комуни, яка з природи речі з своїм матеріальним підходом мала більше прихильників серед посполитих в "язнів", на яких зрештою ми цілком не рефлєктували/навпаки, погорджували ними!/, а використовували їх тільки для наших цілей у боротьбі з адміністрацією. Ми проголосили з місця реченець акції й візвали всіх іти за нами та поставили жадання ясні й недвозначні. У тюрмі важна швидкість діяння й рішення, бо зв "язок тяжкий. Отже заки комуністи при їх системі/з усіма членами їх "зажонду"/ усталили справу, в нас акція впродовж літа й ночі була постановлена, накази й відозви до в "язнів написані й готово.

У саму неділю начальник викликав провідника УНПВ і зачав його переконувати, показувати книги, що, мовляв, йому йде тільки про заощадження палива, але буде та сама кількість кальорій і т. п. Отже нема ніяких надумжити, тільки ощадження опалу в кухні. Переконування були безуспішні.

Акція почалася. Методи, як у першій загальній акції усіх в "язнів" із тим, що було заборонено брати обід із одною стравою аж до перемоги. І так обід із одною стравою вертав з-під келії; подавляюча більшість не брала/крім одної категорії посполитих в "язнів" - різних "мальверзантів", урядників, що крадуть, а їх крадіж не зв'ється крадіжю, але "мальверзациєю", багатих купців і загалом дрібноміщен, які раз у житті попадуть у тюрму/. Комунари казилися. Всі таємні інструкції "зажонду комуни" ми знали швидше, ніж самі члени його, - бо нам вдалося розкрити ключ до їх шифру/в моїй келії був один із їх "зажонду", який ним переписувався зі світом/. Я переслав їх шифр замітним друзям і доручив контролювати всі їх письма і мене повідомляти. Наші ловили "голоти" й заки комунари в келії зоріентувалися, брали їх грипси й відшифровували. Коли в моїй келії щось комунари/жидок і поляк/ перешіптувалися й опісля писали, то я йшов до вікна, викликав умовленим свистом друга з-гори, або з долішньої келії й стукав умовлений знак: сконтрлювати грипси. Коли комунари виписували в час акції щось, що могло б поширити проти нас диверсію серед посполитих, ці їх "окульнікі" ми дерли. Заки вони зоріентувалися згл. видали другий, - ми вже почали контр-акцію так, що другий "окульнік" як спізнений, не мав успіху. Взагалі ми, що не розчислювали й не могли розчислювати на якісь симпатії злодіїв і батярів, вважали таку загальну акцію - як засіб для себе - у боротьбі з адміністрацією за скріплення наших позицій, а зокрема, щоб адміністрація, бачучи, що ми не даємо її спокою через посполитих, виділила нас в окремі політичні келії, для слідчих і засуджених націоналістів. Друга причина була та, щоб не допустити комуни до керми акцію. Бо, коли б ми, перебуваючи в келіях спільно з посполитими й комуністами, не вхопили керми, то керму взяли б комуністи, посполиті пішли б за ними, а ми по інержії мусіли б долучитися, бо страйколомами не могли б бути. Були застереження щодо тої тактики, але врешті експост признали слушність тої позиції.

Мене викликав комісар в "язничної" сторожі й гостро заjadав відклікання акції. Я відмовив. "До карцеру". Між іншим, я сподівався того, отже призначив заступника, який мав кермувати в час

мосі ізоляції акцію. Ним був друг Зорян, людина характерна й з почуттям відповіданості.

Я в найгіршому карцері. Бетон. Темно. Зимно. Там пробув я понад тиждень. Спочатку начальник не хотів зі мною розмовляти. Комунарі почали диверсію. Вони погоджувалися перервати зі свого боку акцію, думаючи на цьому щось здобути. Коли до мене прийшов пішодовнік поліції й сказав, що комуністи переривають, я заявив: націоналісти ні.

Уступчивість комуністів не вийшла їм на користь. Мені вдалося переказати на відділ, щоб усі кріпко трималися й на диверсію комуни змобілізували спротив в "язнів". Я одержав вістку, що робочий відділ долучився до нас. Комунарі, настрашивши наслідків зради /"пацифікації"/ по келіях в "язнями" вицофалися, коли довідалися, що націоналісти держать до кінця. Отже прийшла черга на мене. Начальник викликав мене з карцеру... до кабінету. Почалися пертрактації. На його "страшення", мовляв, всі в "язні" заломилися, тільки націоналісти держаться, а я ізольований не знаю нічого, я відповів: вчора долучився робочий відділ, отже неправдивими є інформації про заломання. Заінтересований спитав, звідкіля я це знаю? - Не можу сказати. Ми не зговорювалися. Я вернувся до карцеру.

За два дні викликав мене комісар, знову не договорилися. Чергового дня знову пертрактації. Тим разом адміністрація уступила: відкликала своє зарядження про одну страву, привернула попередній стан і крім цього зробила уступки "політичного характеру нам, що було для нас суттєве. Я заявився за моїм особистим відкликуванням акції по келіях. На це не хотів піти начальник. Я цього не ставив на вістря меча, бо все ж було ризико заломання посполитих. Тому я не мав нічого проти відкликання впродовж трьох днів за поміччю стукацької "голоти", за які не мало б бути кари в той час. Однак я мав інший плян відклику. Тому заявив начальникові, що акція скінчена й становище комуністів тут не має ніякого значення: крім того я зобов'язуюся, що зараз же в "язні" перервуть акцію.

Я вернув ще до свого карцеру, щоб на "відділі" карцерів сказати, що кінець, і незабаром я уже був на звичайному відділі. Ще на коридорі через "візитирку" я викликав друга Сука й повідомив: "Вертаюся з карцеру, акція виграна". Ввійшовши до келії, я зараз видрапався на вікно й, щоб унеможливити комунарам капіталізувати... їхню зраду, почав я через вікно кликати друзів. За кілька хвилин вікна були обсаджені націоналістами й я їм проголосив кінець акції, всі умовини перервания й виграну. З вікон понеслося: Слава!

Комунисти програли, як це вони й призналися у своїх листах, що їх ми... цензурували. Наша позиція серед в "язнів" зросла й націоналістам не дошкулювало по келіях, а й адміністрація пізнала, що не легко проводити її свої забаганки.

У міжчасі адміністрація перенесла до інших забудовань, що лежали поза комплексом будинків, в яких ми сиділи, /словом: до іншої в "язниці", але у тому самому місті/ наших товаришок. Тим чином ми стратили зв "язок", бо хоч і досі сиділи вони в зовсім окремому й далеко віддаленому від нас відділі - то все ж зв "язок" ми

могли вдержувати. Тепер же справа була тяжка. Як їм переслати відомості, реферати, тощо? По важких зусиллях нам врешті вдалося і це. Ми зловили контакт і - не зважаючи на величезні труднощі, - його держали, хоч рідше, але все ж постійно. Так, що про останню акцію ми їх у час повідомили, а відкликали з дводенним опізненням. Зрештою це останнє не було важне, бо тут уже й адміністрація їх повідомила, автім побачили ефективні осяги.

Відома масакра з попередньої акції була предметом "слідства" прокуратора. Коли під час візитaciї келій я питав його, який вислід слідства й чи винуваті будуть покарані/мова була про аспіранта-садиста/, то він мені відповів: "Я не зобов"язаний здавати в"язневі звіту зі своїх службових чинностей". Він приходив раз у місяць. Я запитував його впродовж трьох місяців. Врешті, щоб прискорити справу, доручено усім друзям його запитувати по черзі. Деякі окреслювали "успакаянє", як він це звав - прямо: масакрою. За це казав їх давати до карцеру.

Прокуратор ухилявся від відповідей. Опісля прислав свого заступника на візитaciю, який говорив: я нічого не знаю. Справа звичайно, "всякла". Рука руку мис. Мали ми тільки одну сatisfakciю: аспірант-садист полетів із дотеперішнього становища заступника начальника тюрми.

